

OSMANLI DEVLETİ'NİN DAĞILMA DÖNEMİNDE TÜRK BOĞAZLARI VE LOZAN BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

CONVENTION ON TURKISH AND LOZAN STRAITS IN THE REGRESSION PERIOD OF THE OTTOMAN STATE

Mehmet KAYIRAN¹ Mustafa Yahya METİNTAŞ²

Özet

Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde ne "Boğazlar Sorunu" ne de "Doğu Sorunu" vardı. Devlet çeşitli nedenlerle gücünü yitirmeye başlayınca; Batılı emperyalist devletlerce İmparatorluk topraklarını ele geçirmek amacıyla "sözde sorunlar" yaratıldı. "Türk Boğazları" da Avrupalı devletler arasında bir mücadele alanı haline getirildi; Osmanlı Devleti ise ikili ve çok taraflı anlaşmalar imzalamak zorunda kaldı ve boğazlar üzerindeki hâkimiyet hakkını bu devletlerin insafına terk etti.

Atatürk önderliğinde kazanılan "Türk Kurtuluş Savaşı"nın zaferle sonuçlandırılması ve Lozan'da elde edilen diplomatik başarı, yeni bir "Türk Devleti"nin uluslararası alanda tanınmasını sağladı. Ancak, İnönü Başkanlığında Türk Milleti'nin haklarını savunan "Temsil Heyeti"nin tüm çabalarına karşın, "Boğazlar Rejimi" konusunda arzu edilen netice elde edilemedi.

Lozan Boğazlar Sözleşmesine göre: Boğazların iki yakasının, Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Marmara Denizi'ndeki adaların askersizleştirilmesi; geçişi sağlamak ve denetlemek amacıyla Türkiye'nin başkanlığında kurulan bir komisyonun oluşturulması; bu düzenlemelerin "Milletler Cemiyeti"nin güvencesi altında sürdürülmesi kararlaştırıldı. Boğazlardan geçiş serbestisinin ilke olarak kabul edilmesi; genel olarak "Misakı Milli"nin genel hükmüne uygundu; Türkiye savaşa katılırsa yalnız tarafsız gemilerin ticaret ve savaş gemileri, düşmana yardım etmemek koşuluyla geçebilecekti. Barış zamanında ise, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerden en büyük donanmaya sahip ülkeninkinden daha çok savaş gemisi ve uçak olmamak şartıyla, askeri gemi ve uçaklar Karadeniz'e geçebilecekti; Türkiye bu geçişler sırasında ortaya çıkabilecek sonuçlardan sorumlu tutulmayacaktı.

Bu çalışmamızda, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, "Türk Boğazları" ile ilgili yaşanan gelişmeler ve "Lozan Boğazlar Sözleşmesi" iki bölüm halinde; Tarih Metodolojisinin ilke ve kurallarına uygun bir biçimde analiz edilmiştir. Birinci bölümde, yayınlanmış araştırmalar, ikinci bölümde ise "Lozan Barış Konferansı Tutanakları"ndan yararlanılmıştır. "Lozan boğazlar Sözleşmesi"nde yer alan ve Türkiye'nin egemenlik haklarını sınırlandıran hükümler, Atatürk'ün akılcı ve gerçekçi dış politikası sayesinde 20 Temmuz 1936'da imzalanan "Montrö Boğazlar Sözleşmesi" ile ortadan kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar Sorunu, Doğu Sorunu, Lozan boğazlar Sözleşmesi

Abstract

There was neither the "Bosphorus Issue" nor the "Eastern Question" in the period of the rise of the Ottoman State. When the state starts to lose its power for various reasons; The "so-called problems" were created by the Western imperialist states which were aimed to seize the territories of the Empire. In that sense, The "Turkish Straits" became a field of struggle between the European states; The Ottoman State had to sign bilateral and multilateral agreements and abandoned the sovereignty over the Straits to the mercy of these states. The victory of the "Turkish War of Independence" won under the leadership of Atatürk and the diplomatic success achieved in Lausanne enabled the recognition of a new "Turkish State" on the international scene. However, despite all the efforts of the "Representative Panel", which defended the rights of the Turkish Nation in the leadership of İnönü, the desired result could not be obtained about the "Straits Regime".

According to the Lausanne Straits Convention: the demilitarization of the islands in the two sides of the Straits, Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada and the Sea of Marmara; ensure the transition and to oversee the creation of a commission established under the chairmanship of Turkey; and that these regulations should be maintained under the safeguards of the "League of Nations". Acceptance of passage freedom from the straits as a principle; as the "National Pact" was in compliance with the general provisions,

trade and warships of neutral vessels only if Turkey could join the battle now provided to aid the enemy. In the time of peace, military ships and planes could pass to the Black Sea, provided that there were not more war ships and airplanes than the country having the largest navy from the states that coasted to the Black Sea; Turkey will not be held responsible for the consequences that may arise during these transitions.

In this research, in the last period of the Ottoman Empire, two developments related to the "Turkish Straits" and "Lausanne Straits Convention" Have been analyzed in a manner consistent with the principles and rules of History Methodology. In the first part, published researches and in the second part, "Minutes of the Lausanne Peace Conference" were utilized. Provisions that placed the "Lausanne Straits Convention" and restricting Turkey's sovereignty rights were abolished by the "Montreux Straits Convention" signed on July 20, 1936, under the favour of the rational and realistic foreign policy of Atatürk.

Key Words: Bosphorus Issue, Eastern Question, Lausanne Straits Convention

¹Yrd. Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

²Yrd. Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir

Giriş

“Türk boğazları” jeopolitik¹ ve jeostratejik² konuları itibariyle Türk ve dünya tarihi açısından çok önemlidir.

Coğrafi durum bakımından “Boğazlar” dünyanın en önemli deniz yollarından biridir. Milletlerarası ilişkilerde “Boğazlar” terimi özellikle Türk deniz geçidini akla getirir. Bu da boğazların dünya ölçüsünde önemini göstermeye yeterlidir³. Feridun Cemal Erkin’e göre Boğazlar, “cihanın hayati düğümlerinden biri ve medeniyetin en belli başlı bir geçididir”⁴. Tarihin her döneminde Avrupa Devletleri’nin siyasi, ekonomik ve stratejik istekleri de bölgede karşımıza çıkmıştır.

Boğazlar yüzünden çıkan ve tarihte bilinen ilk savaş Truva Savaşlarıdır. Yakınçağın Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Boğazları bu savaş sonrasında dünyanın kaderini etkilemiştir. Gerek Truva Savaşlarında, gerekse Çanakkale Muharebelerinde Boğazı savunan taraf saldırgan tarafı Boğazlardan geçirmemiştir⁵.

Boğazlar Bölgesi, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarıyla, Gelibolu, Biga, Trakya ve Kocaeli Yarımadalarının oluşturduğu coğrafi alanı içine alır. Türkiye Cumhuriyeti’ni Anadolu Yarımadası’nda kurulmuştur. Anadolu Yarımadası, coğrafi konumu bakımından Asya ve Avrupa’yı birleştiren bir köprü durumunda olduğu gibi, Karadeniz ve Akdeniz’i bağlayan suyollarını da kontrol imkânı veren bir toprak parçasıdır⁶. Anadolu Yarımadası’nın bu coğrafi konumuyla komşu devletlerin politik durumu jeopolitik durum, ülkemizin gelişmesinde önemli bir rol oynayabileceği gibi, tam tersi bir etki de yaratabilir.

Bu jeopolitik durum, Osmanlı Devleti’nin kısa zamanda kurulup genişlemesinde, bir imparatorluk olarak gelişmesinde en önemli rolü oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışında ise, -bu jeopolitik durum- kuruluşünün tam tersi bir rol oynamıştır. Güçlenen iki büyük komşunun, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, özellikle de Rusya’nın Osmanlı

¹ Jeopolitik: Bir devletin coğrafi konumundan doğan ve o devletin, devlet olarak oluşmasını ve gelişmesini etkileyen siyasi pozisyonudur. Başka bir deyimle, bir devletin jeopolitik durumu, coğrafi konumuyla komşularının siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri durumlarının bileşkesidir.

² Jeostratejik: Daha çok bir ülkenin stratejik harekât mihverleri üzerinde bulunması ve topraklarında ya da civarında stratejik hedeflerin mevcut olmasıdır.

³ Bkz: Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul, 1947, s. 1-4; Fahri Çeliker, “Türkiye’nin Jeopolitik ve Jeostratejik Durumundan Doğan Güvenlik Sorunları”, **Güncel Konular**, Ankara, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Daire Başkanlığı Yayınları, 1983, s. 91-100.

⁴ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968, s. 10.

⁵ Tukin, a.g.e. s.1-4, Ekrem Memiş, “Eskiçağ’ın Birinci Dünya Savaşı’nda Boğazların Oynadığı Rol ve Türkiye”, **Askeri Tarih Bülteni**, Ankara, Gen. Kur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Şubat 1987, Sayı: 22, ss: 91-96.

⁶ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: **Osmanlı Devri ve Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik “X. Cilt”**, Ankara: Genkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985, s.14-20.

İmparatorluğu'nun yıkılmasını hızlandırdıkları, hatta devletin parçalanmasında en büyük rolü oynadıkları da bir gerçektir⁷.

Boğazlar, bir deniz geçidi olmakla birlikte, “Karadeniz’i kilitleyen” ve devletlerarasındaki politikalar için bir odak noktası ve silahla çözümlenmesi gereken savaş alanı karakterini tarihin her döneminde korumuştur. Boğazlar, tarihte meydana gelen en büyük ve en kanlı savaşlara sahne olduğu gibi, bir bakıma en büyük savaşların da sebebini oluşturmuştur⁸.

Jeostratejik bakımdan Türkiye ve Boğazlar, Akdeniz’i ve Ortadoğu’yu kuzeyden gelecek tehdide karşı kapatan, Sovyet Rusya’nın güney sınırlarını tehdit eden durumuyla Batı Devletleri için de büyük önem taşımaktadır. Boğazlar, Akdeniz’deki Sovyet Donanması’nın Karadeniz’deki üstleriyle irtibatının sağlanması ve devam ettirilmesi bakımından Sovyet Rusya için de önemlidir.

Biz bu araştırmamızda; Tarihte olduğu gibi, günümüzde de hiç önemini yitirmeyen “Boğazlar Sorunu”nun tarihi bir kesitini seçerek araştırmayı denedik. “Lozan’da Boğazlar Sorunu ve Boğazlar Sözleşmesi” asıl incelememiz gereken konu olmakla birlikte, bu hususun daha iyi anlaşılabilmesi için bu sorunun ortaya çıkışını da özetlemeye çalıştık.

1. Lozan Barış Konferansı’na Kadar Boğazlar Sorunu

1.1. Dünya Savaşı’na Kadar Boğazlar Sorunu

Osmanlı Devleti kuruluşundan 1579’a kadar sınırlarını genişletmiş, bu tarihten başlayarak 1699 yılına kadar bir “Duraklama Devri”ne girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, 1699 Karlofça Antlaşması’ndan sonra 1815’e kadar geçen devrede ise yapmış olduğu savaşlarda sürekli toprak kaybetmiş, Avrupa’daki toprakları daralmaya başlamıştır. Bu döneme de “Gerileme Devri” adı verilmiştir. 19. yüzyıl ise Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılma devridir⁹. Burada ele alınacak konu, Osmanlı İmparatorluğu’nun “Boğazlar Sorunu” konusunda geçirdiği aşamaların tümü değildir¹⁰. Biz bu kısımda, 19. yüzyıldan Lozan’a kadar bu sorun ile ilgili bazı önemli gelişmeleri incelemekle yetineceğiz.

⁷ Bkz. Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Ankara, 1964, s.95-107,124-126,133-147,147-159,215-221,259-280,330-429,628-639, Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol (ve Savaş)**, Ankara, 1973, s.76-81, 216-227.

⁸ Çanakkale Muharebeleri’nin Türk ve dünya tarihi bakımından önemini ve sonuçlarını hatırlamak, Boğazların bu bakımdan taşıdığı değeri göstermeye yeterlidir.

⁹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)**, Ankara, 1984, s.43.

¹⁰ 19. yüzyıldan Sevres’e kadar Boğazlar sorununun ayrıntılı bir biçimde ele alındığı bir kaynak için bkz: Cemal Tukin, **a.g.e.** s. 108-374; araştırmamızın sonunda verilen bu konu ile ilgili “Bibliyografya” .

Osmanlı Devleti, 1699'dan sonra özellikle Rusya'nın "tehdidi ve baskısı" altına girmiş, 18. yüzyıl başlarında buna Balkanlarda Avusturya Macaristan da eklenmiştir. 18. yüzyılda bu devletlerle yaptığı savaşları kendi gücü ile sürdürebilen Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla geldiğinde bir yandan Avrupa'daki gelişmeler¹¹, bir yandan da Osmanlı Devleti'nin birbirine kenetlenmiş bir nedenler kompleksinin sonucu¹² zayıflamış ve çöküşü sürecine girmiştir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, "dışarıdan kendisine yöneltilen tehdit ve tehlikelere karşı, yanına bir büyük devleti almak sureti ile bir denge meydana getirerek varlığını sürdürmeye, dağılma ve yıkılmasını önlemeye çalışmıştır. Buna "Denge Politikası" adını veriyoruz"¹³. Denge Politikası, ele aldığımız dönemde, başlıca su devrelere ayrılmaktadır:

- I. 1791 (1798)- 1878: Rusya'nın tehlikesine karşı İngiltere'ye dayanma.
- II. 1888-1918: Rusya – İngiltere tehlikesine karşı Almanya'ya dayanma.
- III. 1920-1936: Batılılara karşı Sovyet Rusya'ya dayanma¹⁴.

Bu devreler Boğazlar sorunu ile ilgili konuda da belirleyici sayılabilir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu üzerinde büyük devletler çeşitli alanlarda mücadele etmişlerdir. Bu alanlardan birisi de Boğazlar üzerinde "İngiliz-Rus Mücadelesi"dir¹⁵. Biz, burada "Boğazlar Sorunu" ile ilgili ayrıntılara girmeden Boğazların hukuki rejimini tarihi akış içinde vermeye çalışacağız:

Tukin'e göre, Boğazların hukuki rejimi, Osmanlı Devleti devrinden günümüze kadar iki devreye ayrılabilir.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin egemenliği sonucu Boğazlar rejiminin tek taraflı işlemlerle düzenlediği devre. Bu evrede Boğazlar kesin olarak Türk egemenliğindedir.

Boğazlar rejiminin ikili anlaşmalara konu olduğu devrede; Tukin'e göre, Boğazlar 'da Türk egemenliği bu evrede "tek taraflı muahedelerle tahdit" edilmiştir¹⁶.

- a) 5 Ocak 1809 tarihinde Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan Kala-i Sultaniye (Çanakkale),
- b) 16 Mayıs 1812 tarihli, Rusya ile Bükreş,

¹¹ Armaoğlu, a.g.e. s. 43.

¹² Bkz. Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri**, (18. ve 19. asırlarda), Ankara, 1985; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara, 1984, s. 21-41.

¹³ Armaoğlu, a.g.e., s.43.

¹⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.43. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Batılı devletlerin izledikleri dış politikalar hakkında geniş bilgi edinmek için bkz. Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, s.88-91,95-107,147-159,259-280, 627-643; Ulman, a.g.e, 51-94, 111-120.

¹⁵ Mücadeleye konu olan alanlar için bkz. Tukin, **Siyasi Tarih...** s. 5-379; Armaoğlu, a.g.e, s.41-42, 118-121, 330-333, 429-430; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...** s. 51-53.

¹⁶ Tukin, a.g.e. s.108-203.

c) 14 Eylül 1829 tarihli, Rusya ile Edirne,

d) 8 Temmuz 1833 tarihli, Hünkâr İskeleyi¹⁷.

2. Boğazlar rejiminin çok taraflı Milletlerarası Antlaşmalarla düzenlenmesi. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nden sonraki devre.

Tukin, bu evreyi de -Sevr'e kadar- iki devreye ayırmaktadır.

a) "Boğazlarda Türk egemenliğinin çok taraflı muahedelerle tehdit edildiği devre." Tukin'e göre bu devre, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile başlamakta, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri arasında İstanbul ve Boğazlara dair yapılan gizli antlaşma ile son bulmaktadır.

b) Tukin'e göre Boğazların Milletlerarası duruma konulmak istenmesi "Sevr Muahedesi" ile başlamıştır¹⁸.

Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya-Macaristan, İngiltere, Prusya, Rusya ve Fransa arasında 13 Temmuz 1841'de imzalanan "Akdeniz ve Karadeniz Boğazları Hakkında Londra Sözleşmesi"¹⁹, **Boğazların hukuki rejimini** düzenleyen ilk çok taraflı sözleşmedir. Bütün Avrupa Devletleri'nin imzaladığı 1841 Boğazlar Sözleşmesi'ne göre, "Boğazların kapalılığı" ilkesi kabul edilmiştir²⁰.

1841 Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar Boğazlardan geçiş şartları şöyledir:

a) 1535 tarihinde Fransızlara tanınan "Kapitülasyonlar" ile Fransız bayrağını taşıyan ticaret gemilerine bütün Türk limanlarına girip-çıkma izni verildi. Sonradan bu izinler zaman zaman başka devletlere de tanındı.

b) 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Rus ticaret gemilerine Boğazlardan serbestçe geçebilmek hakkını tanıdı.(Madde 2)

c) 1798'de ve 1805'de Rusya ile yapılan ittifak antlaşmalarında Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçeceğine dair bir hüküm vardır. 1806'da Osmanlı-Rus Savaşı çıkınca bu antlaşmalar sona erdi.

¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun imzaladığı antlaşmalar için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt 1, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, Ankara, 1953. İngiltere ile Çanakkale Antlaşması "Gizli Maddeler" dahil bkz. **a.g.e.** s.233-240; Bükreş Antlaşması metni s.245-254; Edirne Antlaşması, s.279-286; Hünkâr İskeleyi Antlaşması metni için "Gizli Madde"si dahil- s.297-299.

¹⁸ Bkz.**a.g.e.** s.204-374 ve 375-379.

¹⁹ Londra Sözleşmesi metni için bkz. **a.g.e.** s.311-313.

²⁰ Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s. 53.

- d) 1809'da İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Çanakkale Antlaşması'nda Boğazların bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasına dair "eski usul teyid edildi" ve bundan böyle de barış zamanında Boğazların savaş gemilerine kapalı tutulması hususunda mutabık kalındı (Madde 2).
- e) 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması'na, Boğazların bütün milletlerin ticaret gemilerine açık bulundurulacağı hükmü konmuştur (Madde 7).
- f) 1833 tarihli Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın gizli maddesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Çanakkale'yi Rusya lehine kapayacağına, yani hiçbir yabancı savaş gemisini, hiç bir neden ve bahane ile Çanakkale'den içeri girmesine müsaade etmeyeceğine dair hüküm vardır (Gizli Madde)²¹.
- g) **1841 Boğazlar Sözleşmesi ile Çanakkale'nin yabancı savaş gemilerine Rusya lehine kapalılığını sağlayan Hünkâr İskeleyi Antlaşması hükümlerini ortadan kaldırdı.** Böylece, Rusya Osmanlı Devleti'nin zayıf durumundan yararlanarak Boğazlar konusundaki emellerini gerçekleştirmek imkânını kaybediyordu. Bu Sözleşmeye göre²², Osmanlı Devleti, barışta hiçbir yabancı savaş gemisini Boğazlardan geçirmeme yükümlülüğü altına giriyor, Sözleşmeyi imzalayan diğer devletler de "kapalılık" kuralına uymayı üstleniyordu. Kapalılık kuralı sadece barış zamanını kapsıyordu. Osmanlı Devleti, Boğazları herhangi bir devletin savaş gemilerine açabilecekti. Bundan böyle hiçbir devlet; Boğazlar konusunda ayrı bir antlaşma yapmaya kalkmayacaktı.

İngiltere, (I) 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçerek Akdeniz'e çıkmasını önlemiş; (II) Barış zamanında başka devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi meselesini Osmanlı Devleti'nin yetkisinden çıkarıp, bunu milletlerarası bir statüye bağlamış ve böylece Hindistan ile bağlantısını sağlayan "İmparatorluk Yolu"nun güvenliğini korumuş oluyordu²³.

1841 Boğazlar Sözleşmesi ile "Boğazların Kapalılığı" ilkesi kabul edildiği gibi, milletlerarası bir statüye bağlanmıştır. Boğazların bu statüsü 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesine kadar devam etmiştir²⁴.

²¹ Bkz. Erim, a.g.e. "İlk Kapitülasyonlar", s.9-15; Küçük Kaynarca Antlaşması Madde 2, s. 125-126; 1809 Çanakkale Antlaşması Madde 7, s. 282-283; 1833 tarihli Hünkâr İskeleyi Antlaşması (Gizli Madde), s.298-299.

²² Bkz. Erim, a.g.e. s.311-313.

²³ Armaoğlu, 20. Yüzyıl... s.51-53.

²⁴ A.g.e. s.53.

Boğazlar sorunu dendiği zaman akla gelmesi gereken temel öge, yabancı savaş gemilerinin barış zamanında, ya da Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaşta Türk Boğazlarından geçişidir. Osmanlı Devleti güçlü olduğu sürece böyle bir sorun yoktu. Boğazları istediği devletin gemilerine açar, istemediği ülkelerin gemilerine kapatabilirdi; ancak genel kural, Boğazların kapalı tutulmasıydı²⁵.

Rusya'nın gözlerini Boğazlar ve İstanbul üzerine çevirmesi, bu devletin güçlendikten ve Karadeniz'in kuzey kıyılarına yerleştikten sonra izlemeye çalıştığı "Akdeniz'e İnme" Politikası" 19. Yüzyılda da değişmedi. Özellikle bu yüzyılda Rus yöneticileri, öteki Avrupa devletleriyle yarışabilecek bir düzeye gelebilmenin ön koşulunu sıcak denizlere çıkmakta görüyorlardı. Rusya, bu amacına ulaşabilmek için de, Türk Boğazlarını ve İstanbul'u ele geçirmek²⁶ için her fırsattan yararlandı.

İngiltere, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Akdeniz'e inmesini önlemek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk etti. İngiltere, 1878'den başlayarak Rusya'nın Akdeniz'e sarkmasını önlemek için, ya Osmanlı toprakları üzerinde kendisine bağımlı veya kendi kontrolünde bağımsız devletler kurmak ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli stratejik noktalarına yerleşme politikasını²⁷ benimsedi.

Osmanlı Devleti ise, 1888-1918 devresinde Rus ve İngiliz tehlikesine karşı Almanya'ya dayanarak **denge politikasını** sürdürdü.

31 Ağustos 1907 tarihli İngiliz-Rus Anlaşması bu iki ülke arasındaki ilişkilere yeni bir biçim getirmiş, Boğazlar üzerindeki mücadeleyi de sona erdirmiştir²⁸. Bundan sonraki gelişmelere yön veren ise, "Üçlü İttifak" ile "Üçlü İtilaf" bloklarının çatışmaları olmuş; bu çatışmalar Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile sonuçlanmıştır.

1907 İngiliz - Rus Anlaşması Rusya'nın Boğazlar politikasında bir dönüm noktası oluşturdu. Rusya bu anlaşmayı Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için kullanmak istedi. Özellikle Rus Dışişleri Bakanı Alexandre İswolsky, Boğazları Rusya'ya açtırmak için bir dizi diplomatik girişimlerde bulundu ve bu alanda başrolü oynadı. Ancak, Rusya'nın Boğazları kendisine açtırmak amacıyla İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Almanya ve

²⁵ Ülman, a.g.e. s.76.

²⁶ A.g.e. s.70. Rusya-Sovyet Rusya-Türk Boğazları'nı ve İstanbul'u ele geçirme yönündeki politikalarını 20. Yüzyılda da sürdürdüler.

²⁷ Armaoğlu, 20.Yüzyıl... s.45. İngiltere'nin Anadolu'daki Ermenileri bağımsızlığa kışkırtması ve Kıbrıs'a yerleşmesi olayları bu politikasına birer örnektir.

²⁸ 1907 İngiliz-Rus Anlaşmasına yol açan gelişmeler ve bu tarihten sonraki olaylar için bkz. Armaoğlu, **Siyasi Tarih...**, s.198-234, 234-238, 239-240.

Osmanlı Devleti'ne karşı başlattığı üç girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. Özellikle Rusya'nın Boğazlar konusunda, 27 Kasım 1911'de verdiği resmi nota (Üçüncü girişim), Osmanlı Devleti'nin "Merkezi Devletler" tarafına kaymasında etkili bir rol oynadı²⁹.

1.2. Birinci Dünya Savaşı Devresinde (1914-1918)

Rusya, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasını Türk Boğazları'nı ve İstanbul'u ele geçirme emellerini gerçekleştirmek için büyük bir fırsat olarak gördü. Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emelleri, bu savaşın çıkmasına neden olan sorunlardan birisini oluşturduğu gibi, bu sorun Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri bloğu yanında savaşa girmesinde de etkili bir rol oynamıştır. Rusya'nın Boğazlar Politikasında başrolü oynayan Dışişleri Bakanı İswolsky, Rusya'nın bu emellerini gerçekleştirebilmesinin savaşız olamayacağını anlamış, Ağustos 1914'de I. Dünya Savaşı başlayınca "işte benim savaşım" demiştir³⁰.

İngiltere ve Fransa, I. Dünya Savaşı sırasında da Rusya'nın Boğazlar konusundaki amaç ve isteklerini hemen kabul etmedi. Fakat savaş sırasındaki gelişmeler 1915 yılında İngiltere ve Fransa'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını Rusya'ya vermelerine yol açtı. Rusya'nın İngiltere'nin yanında savaşa katılmasından sonra Boğazlar konusundaki "Rus emelleri, kâğıt üzerinde de olsa gerçekleşti". Ancak, 1917 yılında Çarlık Rejiminin yıkılması, 1915 Boğazlar Anlaşmasının uygulanmasını önledi³¹. Çarlık Rejiminin yıkılmasını sağlayan önemli nedenlerden birisi de, hiç kuşkusuz Türklerin Boğazları kahramanca savunması ve kazandıkları büyük zaferdir³².

Rusya, Boğazlar konusundaki amaç ve isteklerini gerçekleştirebilmek için, I. Dünya Savaşı çıkar çıkmaz, daha Osmanlı Devleti tarafsız iken planlar yapmaya başlamıştı. Rusya, Ekim 1914'de Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra bu alandaki çabalarını hızlandırmıştır.

Sonunda Rusya, 4 Mart 1915'de Türk Boğazları konusundaki isteklerini bir nota ile İngiltere ve Fransa'ya vererek baskı yapmaya başladı. Hoşlarına gitmese de İngiltere ve Fransa bu konudaki Rus İsteklerini kabul etmek zorunda kaldılar. İngiltere 12 Mart 1915'de, Fransa

²⁹ "Rusya'nın Boğazları Açtırma Teşebbüsü" için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.** s.330-333; 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nden sonraki gelişmeler için ayrıca bkz. Tükin, **a.g.e.** s.287-362(Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişine kadar).

³⁰ Armaoğlu, **a.g.e.** s. 333; Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi Cilt:3**, Kısım: 2, Ankara, 1955, s.103-127, "Almanya'nın Boğazları Rusya'ya Peşkeş Çekmesi", s.128-143,144-175.

³¹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl...** s.53-114-116.

³² "Çanakkale ruhu Milli Mücadele ruhunun başlangıcı oldu" bkz. Armaoğlu, **a.g.e.** s.13-114 ve 21 nolu dipnot.

da 10 Nisan 1915’de Rusya’ya verdikleri notalarla Rusya’nın isteklerini kabul ettiklerini bildirdiler³³.

I. Dünya Savaşı sırasında Rusya ile ayrı barış elde etmek ümidiyle Almanya ve Avusturya, İstanbul’u ve Boğazları Rusya’ya vermeyi kabul etmişler³⁴ ve bu yönde bir çaba içine girmişlerdir.

1917 İlkbaharında başlayarak Rusya’daki İhtilal, Rusya’yı fiilen savaşa dışına çekmiştir. Rusya, Kasım 1917’de Çarlık Hükümeti’nin bütün gizli anlaşmalarını açıkladığı gibi, 3 Mart 1918’de Merkezi Devletler ile Brest-Litovsk’da imzaladığı barış anlaşması ile Birinci Dünya Savaşı’ndan çekildi. Rusya, bu barış anlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum’u Osmanlı Devleti’ne geri vermeyi ve bütün doğu Anadolu’dan çekilmeyi kabul etti³⁵.

Rusya’nın yarattığı bu boşluk, 2 Nisan 1917’de Amerika’nın savaşa katılması ile dolduruldu. Amerika, Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmedi. Birleşik Amerika’nın Osmanlı İmparatorluğu ve Boğazlar konusundaki politikası, Başkan Wodrow Wilson’nun 8 Ocak 1918’de barışın temel ilkelerini açıkladığı “14 Nokta’nın 12.sinde yer almıştır. 12. maddenin özü şöyledir³⁶.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkânları verilecek, *Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu, milletlerarası garanti altına konacak*”.

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzalamak zorunda kaldı³⁷ ve savaştan çekildi. I. Dünya Savaşı sırasında Boğazları ve İstanbul’u savaşa ele geçiremeyen “Müttefik Devletler”, Mondros Mütarekesi’nin I. Maddesine koydurdukları bir hükümle, Karadeniz’e geçmek için Çanakkale ve Karadeniz (İstanbul) Boğazlarının açılması ve Karadeniz’e geçmenin sağlanması, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarındaki istihkâmların Müttefikler tarafından ele geçirilmesini Osmanlı Devleti’ne kabul ettirdiler. Mütareke’nin 7. Maddesi hükmü gereğince de, 13 Kasım 1918’de Müttefik Devletlerin altmış gemilik donanması İstanbul’da namluları kente dönük bir biçimde demirledi³⁸.

³³ A.g.e. s.114-116. Bu konudaki diplomatik görüşmeler ve ayrıntılı bilgi için bkz. Armaoğlu, **Siyasi Tarih...** s.330-333; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi Cilt 3 Kısım:4**, Ankara, 1983, “Osmanlı Ülkesini Paylaşmak İçin Yapılan Gizli Antlaşmalar” s. 1-39; Tükin, a.g.e. s.262-364; M. Cemil (Bilsel), **Lozan** Cilt 1, İstanbul, 1933, s.3-195.

³⁴ Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi Cilt:3**, Kısım:3, s.500-521.

³⁵ Erim, a.g.e. 503-517; Armaoğlu, **20. Yüzyıl...**, s.139-140.

³⁶ Armaoğlu, a.g.e. s.139.

³⁷ Mondros Mütarekesi hükümleri için bkz. Erim, a.g.e. s.519-524.

³⁸ Bkz. Falih Rıfki Atay, **Atatürk’ün Hatıraları (1914-1918)**, Ankara, 1965, s.78-79.

1.3. Milli Mücadele Devresinde (1919- Ekim 1922)

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti ağır koşullarla Müttefiklere teslim oluyordu. Müttefikler Osmanlı İmparatorluğu'nu I. Dünya Savaşı sırasında yaptıkları gizli anlaşmalar ile aralarında paylaşmışlardı. Ancak, Osmanlı Devleti ile tarihi boyunca çok yakından ilgilenmiş olan Çarlık Rusyası'nın yıkılması ve Amerika Başkanı Wilson'un Ocak 1918'de açıkladığı "14 Nokta"nın birincisi -gizli olarak yapılan anlaşmaları hükümsüz kabul etmesi- gibi iki önemli unsur, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının yeniden paylaşılması sorununun Paris Konferansı'nda uzun ve çekişmeli görüşmelere konu olmasına neden oldu³⁹.

Anlaşma Devletleri'nin temsilcileri, 18 Ocak 1919'da I. Dünya Savaşı'nı hukuken sona erdirecek antlaşmaların tespiti için toplanan Paris Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na uygulanacak barışın esasları konusunda uzun sürecek çalışmalara başladılar. 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal eden müttefikler, 19 Nisan 1920'de San Remo'da yeniden toplanarak Osmanlı Devleti ile imzalanacak anlaşmaya son şeklini verdiler. Kabul edilen metnin tebliği için bir Osmanlı heyeti Paris'e davet edildi. Müttefikler daha önce kabul ettikleri metin üzerinde tartışmayı bile kabul etmediler. 20 Temmuz 1920'de Padişahın huzurunda Yıldız Sarayı'nda toplanan Saltanat Şurası, kısa bir görüşmeden sonra anlaşmanın kabulünü zorunlu bularak imzalanmasını kararlaştırdı. Bu karar üzerine Hadi Paşa, Tevfik Bey (Eski Mebuslar) ile Bern Elçisi Reşat Halis Bey'den oluşan bir Osmanlı Heyeti Paris'e giderek 10 Ağustos 1920'de Sevres'de Barış Antlaşması'nı imzaladı⁴⁰.

Sözü edilen bu görüşmeler sırasında Müttefik Devletler, İstanbul ve Türk Boğazları konusu üzerinde de uzun uzun tartıştılar. 24 Nisan 1919 günü hazırlanması tamamlanan Sevres Antlaşması'nı Osmanlı Devleti imzalamak zorunda kaldı. Ancak, bu anlaşma hiçbir zaman yürürlüğe girmedi, hukuken de hiçbir geçerliliği yoktur. Sevres metni⁴¹ yalnızca tarihi ve akademik bir amaçla incelenebilir.

"Sevr'de: Muahede samimiyetle tatbik edilmediği takdirde İstanbul da bizden alınacaktı" İstanbul ve Çanakkale Boğazları savaş zamanında bile bütün devletlerin gemilerine açık bulunacak ve "Boğazlar bir Avrupa komisyonu tarafından kontrol edilecekti"⁴². Tükün'e

³⁹ **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl**, Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), (Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayını), Ankara, 1973, s. 1-2. Ayrıca bkz. Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması ve Sevr Antlaşması), Yayınlayanlar: Seha Meray – Osman Olcay, SBF Yayınları, Ankara, 1977.

⁴⁰ Bu konularda ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Olcay, **Sevres Antlaşmasına Doğru**, Ankara, 1981; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt:1-2, Ankara, 1972 ve 1986.

⁴¹ Bkz. Erim, **a.g.e.** s.525-691.

⁴² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (Söylev)** Cilt:2, Ankara, 1981, "Mondros Mütarekesinden sonra Türkiye'ye yapılan dört sulh teklifi arasında bir mukayese" (Lozan dâhil) "Boğazlar bölgesi" bkz. s. 1004-1006; T.T.T. Cemiyeti, Tarih 4: **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, 1934, s. 94.

göre, “Sevr muahedesinde Boğazların milletlerarası bir duruma konulması” istenmiş; ancak, “bu muahedenin Türk İstiklal Savaşı ile hükümsüz bırakılması” sağlanmış⁴³.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun enkazı ve yıkıntılarından Türk olan kısmı kurtarıp yepyeni ve Milli bir devlet”⁴⁴ kurmayı amaç edinen Atatürk, Milli Mücadele’nin dış politikasını da bu amacın gerçekleştirilmesi yönünde tespit etmiştir. M. Kemal, 1 Mart 1922’de “ Meclis’in Üçüncü Toplanma Yılına Açarken” yaptığı konuşmasında⁴⁵:

“Siyaset-i dâhiliyemizde olduğu gibi siyaset-i hariciyemizde de umde-i esasiyemiz Misak-ı Milli mevadından ibarettir (alkışlar). Misak-ı Milli’yi kabul ederek, maddiyat ve maneviyat sahasında istiklal-i tammımızı tastik edenleri derhal dost telaki ediyoruz...”

Mustafa Kemal Milli bir Türk devleti kurmak için Samsun’a çıktığı 19 Mayıs 1919’dan başlayarak, iç ve dış kamuoyuna İstanbul ve Türk Boğazları konusundaki düşüncelerini de açıklamıştır: Amasya Tamimi⁴⁶ Erzurum Kongresi⁴⁷ Sivas Kongresi⁴⁸ kararları ve açık seçik bir biçimde “Misak-ı Milli”⁴⁹ de ifadesini bulan ilkeler, Milli Kurtuluş Savaşı süresince ulaşılmak istenen temel hedefleri teşkil etmiştir.

28 Ocak 1920 tarihinde son Osmanlı Meclisi Mebusanı tarafından kabul ve ilan edilen ve 6 maddeden oluşan “Misak-ı Milli”, Milli Mücadele’nin 4.maddesi İstanbul ve Türk Boğazları ile ilgilidir⁵⁰ ve Lozan’da savunulan “Türk Tezi”nin esasını oluşturur.

Sovyet Rusya, Milli Mücadele devresinde çeşitli nedenlerden dolayı İstanbul ve Boğazların Türk egemenliğinde kalmasını savunmuş ve “Misak-ı Milli”yi kabul etmiştir.16 Mart 1921 tarihli “Türkiye-Rusya Muhadenet Ahitnamesi”nin 5.Maddesi⁵¹“Kars Muahedenamesi”nin 9.maddesi⁵² Boğazlar konusu ile ilgilidir. Sovyetler ile imzalanan Moskova Dostluk Antlaşması ile “Misak-ı Milli”yi bu devlet tanımış, Türk-Sovyet dostluk ve işbirliğinin temeli atılmıştır. 13 Ekim 1921’de imzalanan Kars Antlaşması ile: Ermenistan,

⁴³ Bkz. Tukin, a.g.e. s. 375-379.

⁴⁴ “Milli Mücadelede Dış Münasebetler” için bkz. Armaoğlu, 20. yüzyıl... s. 307-320; Atatürk’ün temel dış politika ilkeleri konusundaki bazı konuşmaları için bkz. 19 Eylül 1921 tarihli konuşması: **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: 1, s. 184; 1 Mart 1921 tarihli konuşması: a.g.e. s. 166; 1 Mart 1922 tarihli konuşması: a.g.e. s. 236; 1 Kasım 1928 tarihli konuşması: a.g.e. s.356; 9 Mart 1935 tarihli konuşması: s.381’deki sözleri örnek gösterilebilir, Ankara, 1961.

⁴⁵ A.g.e. s.235.

⁴⁶ Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, cilt: III, Vesikalar, Vesika:26,s.915-916,22 Haziran 1919 Tarihli Tamim.

⁴⁷ Bkz. Mahmut Goloğlu, “**Erzurum Kongresi**” Birinci Kitap, Ankara, 1968, s.109-III,7 Ağustos’ta yayınlanan bildiri.

⁴⁸ Bkz. Kültür Bakanlığı, **Atatürk’ün Milli Dış Politikası (1919-1923)**Cilt:I, s.93-99.II Eylül 1919’da ilan edilen “Beyanname” ve “Umumi Kongre Beyanname”.

⁴⁹ A.g.e. s.132-133,Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tespit olunan “Milli Esaslar” son Osmanlı Meclisi Mebusanı tarafından da kabul ve teyid olunmuş ve “Misak-ı Milli” adı altında yayınlanmıştır.

⁵⁰ Bkz. a.g.e. s.131-132.Lozan’da Boğazlar konusundaki “Türk Tezi”nin esasını oluşturan 4.madde’yi, tekrardan kaçınmak için burada vermedik.

⁵¹ Bkz.Belge:96, a.g.e. s.536-554(Fransızca ve Türkçe çevirisi)

⁵² Bkz.Belge:97, a.g.e. s.555-579(Fransızca ve Türkçe çevirisi)

Azerbeycan ve Gürcistan Sosyalist Şuralar Cumhuriyetleri “Misak-ı Milli”yi tanımış; Moskova Antlaşması hükümlerini yenilemiş olan bu üç Kafkas Federe Cumhuriyetince de Doğu sınırlarımızın tanınması sağlanmıştır⁵³.

2. Lozan’da Boğazlar Sorunu

2.1. Lozan Konferansı’nın Açılışı

Türk Milli Kurtuluş Mücadelesi, askeri alanda “Mudanya Mütarekesi”, siyasi alanda ise “Lozan Barış Antlaşması” ile sona ermiştir. Başka bir deyimle, milletlerarası hukuk bakımından “Türk İstiklal Savaşı”, Lozan Antlaşması’nın yürürlüğe girmesi ile sona ermiştir. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı’nın yenilmiş devletleri arasında tek olarak, galipler tarafından kendisine dikte edilen barışı reddederek, “Misak-ı Milli”sinde ifade edilmiş isteklerin milletlerarası tanınmasını sağlamak için üç yıl mücadele vermiştir. “Büyük Zafer” kazanılınca, üç Müttefik Devlet (İngiltere, Fransa ve İtalya), 27 Ekim 1922’de verdikleri bir nota ile Ankara ve İstanbul Hükümetlerini Lozan’da barış görüşmelerine çağırılmışlardır⁵⁴.

Müttefiklerin Japonya hükümeti adına da yaptıkları bu çağrı Lozan Konferansı’na katılacak diğer delegelere (Yunanistan, A.B.D, Romanya, Sırp Hırvat Sloven Devleti) iletilmiştir. Sovyet Rusya’nın yalnızca “Boğazlar rejimi” konusunda yapılacak görüşmelere katılabileceği bildirilmiştir. Bulgaristan ise, Boğazlar ve Trakya sınırlarına ilişkin görüşmelere katılabilecekti. Belçika ve Portekiz ise bazı konulardaki görüşmelere sınırlı bir biçimde katılmıştır⁵⁵.

1 Kasım 1922 tarihinde TBMM’ne verilen bir önerinin kabulü ile “Padişahlık” ve “Halifelik” birbirinden ayrıldı ve “Padişahlık” kaldırıldı⁵⁶. Saltanatın kaldırılması ile Lozan’da Türkiye’yi TBMM Hükümeti’nin temsil etmesi sağlandı.

Konferans’ta Türkiye’yi İsmet Paşa (Dışişleri Bakanı) başkanlığında Dr. Rıza Nur (Sinop Milletvekili ve Sağlık Sosyal Yardım Bakanı) ve eski bakanlardan Trabzon Milletvekili

⁵³ Sovyet Rusya’nın “Boğazlar Rejimi” konusunda Lozan’da savunduğu tez incelememizin II. Bölümü’nde daha ayrıntılı verilecektir.

⁵⁴ Daha geniş bilgi için bkz. Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 2**, Ankara, 1986, s. 290-291. Konferans öncesi iç ve dış sorunlar için ayrıca bkz. Atatürk, **Nutuk 2...** s.908-955; Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1988, s.325-348; Ömer Kürkçüoğlu, **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, 1978, s. 253-256; Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklal Harbi**, Cilt: 2, Kısım 6, Kitap 4, Ankara, 1969, s.85-116.

⁵⁵ İsmail Soysal, **Tarihçileri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları Cilt: 1 (1920-1945)**, Ankara, 1983, s.68-70.

⁵⁶ Bkz. Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, **Atatürk İnkılabı: Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildiriler-Belgeler(Gerekçe ve Tutanaklarıyla)**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1984, 30 Ekim 1922’de “Osmanlı İmparatorluğu’nun münkariz olduğuna...”, dair 307’nolu ve 308’nolu, 1-2 Kasım 1922 tarihli “Saltanatın” kaldırılmasına dair, “Heyet-i Umumiye Kararı”(ları), s.285-288.

Hasan (Saka) Beyler (ve 34 yardımcı üyeden oluşan toplam 37 kişi) temsil etmek üzere Lozan'a gönderildi⁵⁷.

Konferans'ta İngiltere'yi⁵⁸ Dışişleri Bakanı Curzon başkanlığında geniş bir delegasyon; Fransa'yı Roma Büyükelçisi Barriere; İtalya'yı İstanbul'daki Yüksek Komiseri Garroni, Japonya'yı Londra Büyükelçisi Hayashi, Yunanistan'ı eski Başbakanlardan E. Venizelos'un başkanlığındaki delegasyonlar temsil etmiştir.

İstanbul'daki Müttefik temsilcileri 4 Kasım 1922'de yapılması önerilen Barış Konferansı'nın başlama tarihini 13 Kasım 1922 olarak bildirmişlerdi. "Türk Temsilciler Kurulu" 11 Kasım 1922'de Lozan'a geldi, fakat Konferans'ın bir hafta ertelendiğini öğrendi. Bunun üzerine Paris'e giden İsmet Paşa, Fransız Başbakanı Poincare ile görüştü, değişik toplantılara katıldı⁵⁹.

İsmet Paşa, Paris'e gelir gelmez gazetecilere "Türk tezi"ni anlatmaya başladı ve M. Raymond Poincare ile 16.11. 1922'de yaptığı görüşmeden sonra; General, Hotel Crillon'da, gazetelere şu açıklamayı yaptı⁶⁰:

"İşgaller ile baştan başa yıkılıp yıkılmış bir ülkeden, Türkiye ile savaşan milletler ile barış imzalamak için geldim..."

Tarihi, barış uğruna sürekli bir mücadele olan Fransa, davamızın kutsallığını anladı. Biliyor ki, uygar milletler arasında yaşama hakkından başka bir şey istemiyoruz.

Savaşmayı istemediğimiz sanılamasın diye yeterince acı çektik. Bununla birlikte; barışa olan aşkıma hiçbir kaygı karışmasın diye de birçok zaferler kazandık.

Siyasi ve ekonomik bağımsızlık, Türk Milleti'nin üzerinde ödün veremeyeceği temel noktadır. Fakat Yeni Türkiye'nin tüm politikası, bütün vaatlerine kesin bir sadıklık içinde kalmaktır.

Anlaşma ve uzlaşmalara uyulmadıysa, bunun nedeni biz değiliz. İmzamıza olan saygıyı, nasıl en güç koşullarda koruduysak, yine korumaya devam edeceğiz..."

⁵⁷ Soysal, a.g.e. s.70-71.

⁵⁸ Bazı ülkelerin Delegasyon başkanları ya da üyeleri 2. Dönem Lozan görüşmelerinde değiştirilmişlerdir. Örneğin, İngiltere Heyeti'nin Başkanlığı'nı 2. Dönem görüşmelerinde, daha önce Curzon'un yardımcılığını yapmış olan Sir Horace G. Montagu Rumbold üstlenmiştir. Konferans'a katılan diğer devletlerin temsilcileri için bkz. Soysal, a.g.e. s.69-71.

⁵⁹ Bkz. Sonyel, a.g.e. s.296-301.

⁶⁰ Bkz. Bilal Şimşir, **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi**, Cilt:1 (1922-1924), No: 34, s.94.

“Yakındoğu Sorunları Üzerine Lozan Konferansı”nın açılış toplantısı 20 Kasım 1922’de Montbenon Gazinosu’nun büyük salonunda saat 15.30’da yapıldı⁶¹. İsviçre Konfederasyon Başkanı M. Haab’ın konuşmasıyla açılan toplantıyı izleyenler arasında Fransız Başbakanı Poincare ve İtalya Başbakanı Mussolini de bulunuyordu⁶². Programa göre, ikinci konuşmayı Lord Curzon yapacak ve tören sona erdikten sonra, Konferans çalışmalarına Ouchy Şatosu’nda başlanacaktı. Curzon’un konuştuğu bir toplantıda kendisinin de konuşması gerektiğini savunan İsmet Paşa, Türkiye’nin nasıl bir barış istediğini açık-seçik bir biçimde anlattı⁶³.

İsmet Paşa, bu konuşmayı yapmakla, Müttefiklerin kendilerini I. Dünya Savaşı’nın “yenilmiş” Türkiye’sinin temsilcileri olarak görmemeleri gerektiğini; Milli Savaş’ın “yenmiş” Türkiye’sinin temsilcilerinin bu konferansta “eşitlik ilkesi” çerçevesinde temsil edileceğini vurgulamak istemiştir.

21 Kasım 1922’de “Doğu İşlerine İlişkin Konferansın İç Tüzük Tasarısı” kabul edildi. Lozan Konferansı’nın İç Tüzüğü’nün beşinci maddesine göre Konferans’a, davet eden ülkelerden her birinin bir temsilcisinin başkanlığını yapacağı üç komisyon kuruldu⁶⁴.

Birinci komisyon, İngiltere Heyeti Başkanı Lord Curzon’un başkanlığı altında çalışmalarını yürütecekti. “Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu” adını taşıyan bu komisyon “Boğazlar Rejimi”ni de ele alacaktı⁶⁵.

İkinci Komisyon, “Türkiye’de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu” adını taşıyordu ve başkanlığını İtalyan “baş delegesi” Garroni yapacaktı.

Fransız Heyeti Başkanı Barrere’in başkanlığını yapması kararlaştırılan “Üçüncü Komisyon”, Maliye ve İktisat Sorunları adını taşıyor ve kendi içinde beş alt komisyondan kuruluyordu.

Anlaşılacağı üzere, Müttefikler kendileri için daha önemli olan konuların görüşüleceği komisyonların başkanlıklarını üstlendiler. Konferansın temel sorunları; Trakya sınırının tespit edilmesi, Boğazların durumu ve geleceği, Türkiye’nin Yunanistan’dan ödemesini istediği “savaş tazminatı”, Musul ve özellikle “kapitülasyonlardı”. Osmanlı borçlarının “ülke esasına” göre ödenmesi konusunda da Türkiye ödün vermek istemiyordu⁶⁶.

⁶¹ Seha L. Meray, (Çeviren), **Lozan Barış Konferansı**, (Tutanaklar, Belgeler), Takım: 1, Cilt: 1, Kitap:1, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, No: 291, 1969, s.1.

⁶² Ali Naci Karacan, **Lozan**, İstanbul: Milliyet Yayınları (İkinci Baskı), 1971, s.97.

⁶³ İsmet Paşa’nın bu konuşması için bkz. Meray, **a.g.e.** Takım: 1, Cilt: 1, Kitap: 1, s.3-4; **Atatürk’ün Milli Dış Politikası 1...**, s.470-474 (Belge 85 ve çevirisi).

⁶⁴ Meray, **a.g.e.** s.8.

⁶⁵ Meray, **a.g.e.** s.13; Karacan, **a.g.e.** s.144-145.

⁶⁶ Karacan, **a.g.e.** s.148 vd.

Kapitülasyonlar konusunda Müttefikler büyük bir dayanışma içindeydiler ve sürdürülmesini istiyorlardı. İsmet Paşa, “Kapitülasyonlar” hakkında kesin talimat almış⁶⁷ ve “Bir daha söylüyorum; Türkiye kapitülasyonlar yerine hiçbir şekil, hiçbir kayıt, hiçbir imtiyaz kabul edemez etmeyecektir”⁶⁸ diyordu.

Uzun tartışmalara neden olan Musul sorununun çözümü de “Konferans” sonrasına bırakıldı⁶⁹.

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922’de başladıktan iki buçuk ay sonra, 4 Şubat 1923’de kesildi. 23 Nisan 1923’de yeniden toplanan konferans, üç aylık bir çalışmadan sonra 24 Temmuz 1923’de Antlaşmanın imzalanmasıyla sona erdi⁷⁰. Kesintiler dışında “Konferans”, aralıksız sekiz ay sürdü. Türkiye, masa başında, uzun ve sert pazarlıklarla geçmişin yüklerinden ve geleceğin “ipoteklerinden” kurtulmak amacıyla onurlu ve akılcı bir mücadele örneği verdi⁷¹.

Lozan Konferansı’nın birinci devresinde, ana hatlarıyla anlaşmaya varılan bir konu “Boğazlar Rejimi”dir. Rusya’nın karşı çıkmasına rağmen, İsmet Paşa, Boğazlarda milletlerarası bir denetimi kabul etti⁷². Ancak, Boğazlar sorununun çözümü de uzun mücadelelere yol açtı ve çetin tartışmalar sonucu bir anlaşma sağlanabildi. Şimdi bu konuyu inceleyeceğiz:

2.2. “Boğazlar Sorunu” nun Görüşülmesi: Lozan Da Savunulan Üç Tez

“Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu” ilk toplantısını Lord Curzon’un başkanlığında, 4 Aralık 1922’de, Ouchy Şatosu’nda, ikinci toplantısını da 6 Aralık 1922 tarihinde aynı yerde yaptı⁷³. Curzon, başta Sovyet Rusya olmak üzere Romanya ve Bulgaristan’ın “Boğazlar Rejimi” ile ilgili düşüncelerini öğrenmeyi ilk toplantıda başardı. Lord Curzon, daha önceki toplantılarda olduğu gibi, Boğazlar hakkında da Türk Temsilci Heyeti’nin görüşlerini açıklamasını istedi ve Müttefik meslektaşları ile görüşmelerde bulunduktan sonra Türklerin görüşlerini cevaplandıracağını söyleyerek her zaman izlediği taktiğe başvurdu. İsmet

⁶⁷ Lozan’a giden Türk Heyeti’ne verilen talimat için bkz. **Türk İstiklal Harbi**, Cilt: 2, Kısım: 1, Kitap: 4, s.117-118. 14 maddeden oluşan bu direktif metninde, “1... “Ermeni Yurdu” bahis konusu olamaz, olur ise müzakerelerin kesilmesini gerektirir.” “8... Kapitülasyonlar kabul edilemez. Müzakerelerin inkıtai gerekir ise yapılır”. Diğer konularda güçlükler çıkar ise “Ankara’dan sorulacak” “İnkıtai gerektirirse, inkıttadan önce Ankara’ya bilgi verilecektir” ifadeleri yer almıştır. Bu konuda ayrıca bkz. **Atatürk’ün Milli Dış Politikası I...**, s.444-445 (Belge:80 ve Çevirisi: İsmet Paşa’ya verilen “Yetki Belgesi”).

⁶⁸ Karacan, **a.g.e.** s.157.

⁶⁹ Bkz. “1. Barış Antlaşması”, “Kısım 1”, “1. Ülkeye İlişkin Hükümler”, “Madde 3”, “2. Irak ile:”; Meray, **a.g.e.** Takım: 2, Cilt: 2, s.4.

⁷⁰ Meray, **a.g.e.** s.126.

⁷¹ Lozan Heyeti üyelerinden Rıza Nur’un hatıralarında Lozan Konferansı ile ilgili değişik yorumlar vardır. Bu konuda bkz. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıralarım**, Cilt:3, İstanbul, 1968, s.960-1250. Kadir Mısırlıoğlu ise “İsmet Paşa’ya olan düşmanlığı ile bilinir”, bkz. **Lozan, Zafer mi Hezimet mi?**, Cilt:2, İstanbul, 1973. Biz, her iki yazarın bir kanıtı dayanmayan yorumlarına, “dengesiz kişiliklerini” de göz önüne alarak ilgi duymadık.

⁷² “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme” için bkz. Meray, **a.g.e.**, Takım: 2, Cilt: 2, s.54-59; Soysal, **a.g.e.** “Barış Antlaşması Metni”: s.85-244; “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Metni”: s.140-151.

⁷³ Meray, **a.g.e.** Takım:1, Cilt:1, Kitap:1, s.128-139,140-154.

Paşa'yı tahrik etmeye de çalıştı. İsmet Paşa, bütün görüşleri öğrenmeden ayrıntılı Türk görüşünü açıklamadı⁷⁴. İsmet Paşa ile Lord Curzon arasında Boğazlar konusunda ilk çatışma bu şekilde başladı.

Lord Curzon, 6 Aralık 1922'de yapılan oturumda Müttefiklerin tekliflerini özetledi⁷⁵. İsmet Paşa ise, Boğazlar Rejimi ile ilgili Türk görüşünü içeren bildiriye 8 Aralık 1922'de okudu⁷⁶.

Lozan Konferansı'nda, "Boğazlar Rejimi" ile ilgili görüşme tutanaklarını ilk günden başlayarak incelediğimizde, "Boğazlar Sorunu" konusunda üç farklı görüşün savunulduğunu görüyoruz⁷⁷.

1.Türk Görüşü (Tezi):"Askerlikten tecrit ve kontrolden vazgeçilmek şartıyla" "İstanbul ve Marmara'nın güvenliği" kaydına bağlı geçiş serbestisi⁷⁸.

2.Müttefiklerin Görüşü: Geçiş serbestisi, askerlikten tecrit ve Boğazlar Komisyonu'nun denetimi⁷⁹.

3.Sovyet Rusya'nın Görüşü: Savaş gemilerini ve askeri uçaklara kapalılık ve kesin Türk egemenliği⁸⁰.

"Boğazlar rejimi "ile ilgili görüşmelere katılan **diğer devletlerin görüşleri** de, ayrı ayrı özetlenerek verilecektir.

2.2.1. Türk Görüşü (Tezi)

Lozan Konferansı'nda Türk Heyeti, diğer konularda olduğu gibi "Boğazlar " hakkında da "Misak-ı Milli" ilkeleri ile ifade edilmiş isteklerin milletler arası tanınmasını sağlamak için çaba harcadı.İsmet Paşa,Lozan Konferansı'nda, 4 Aralık 1922'de "Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu"nda yaptığı ilk konuşmasında ⁸¹; Türk Hükümeti'nin görüşü, "dört yıl önce Misak-ı Milli'de belirtildiği üzere şöyledir" demiş ve "Türk Tezi"ni savunmaya başlamıştır. ⁸²:

⁷⁴ Bkz. Meray, a.g.e. s.129-130.

⁷⁵ Meray, a.g.e. s.141-146.

⁷⁶ İsmet Paşa, çeşitli "Temsilci Heyetleri"nin konuşmalarını dinledikten sonra, Türk çıkarlarını en iyi biçimde savunmayı yararlı gördüğü için, ayrıntılı Türk görüşünü açıklamayı geçiktirmiştir. Bkz. Meray, a.g.e. s.161-164.

⁷⁷ Bkz. Meray, a.g.e. s.128-139, 140-154, 155-157, 158-159, 160-170, 171-178, 230-244, 245-284, 285-294; Meray, a.g.e. Takım:1, Cilt:1, Kitap:2, s.132-141, 142-150.

⁷⁸ Ayrı bir başlık altında incelenecektir.

⁷⁹ Müttefiklerin genel görüşleri ve ayrı ayrı her devletin Boğazlar konusundaki düşünceleri incelenecektir.

⁸⁰ Ayrı bir başlık altında incelenecektir.

⁸¹ Bkz. Meray, a.g.e. , Takımın: 1, Cilt: 1, Kitap: 1, s. 129-130.

⁸² Misakı Millînin 4. Maddesi Lozan'da savunulan bu ilkeler, Türkiye'nin genel görüşünü yansıtmaktadır. Karşılaştırmak için bkz. Atatürk'ün Milli Dış Politikası... , s. 132-133.

“Halifeliğin bulunduğu yer, Sultanlığın Başkenti ve Osmanlı Hükümeti’nin Merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi’nin güvenliği her tür saldırıdan korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla, Akdeniz (Çanakkale) ve Karadeniz Boğazlarının (İstanbul) dünya ticaretine ve uluslararası ulaşımına açık tutulmasına ilişkin olarak bizimle bütün öteki devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerli olacaktır.”

“...İlgili hükümetlerce, Boğazlara ilişkin olarak öne sürülebilecek çözüm yolları üzerinde Türk Temsilci Heyeti görüşlerini ve isteklerini bu ölçüye (kıstasa) dayandırmak niyetindedir.” Diyerek sözlerine son vermiştir.

İsmet Paşa, bu konuşmasında; T.B.M.M Hükümeti’nin genel barışı sağlam bir temele oturtabilmek için, soruna söz konusu olan bütün meşru çıkarları uzlaştırabilecek bir çözüm bulunmasını istediğini açık-seçik bir biçimde anlattı⁸³.

Lozan’da ele alınması gereken konular üzerinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin temel görüşlerini tespit eden “Türk Tezini Savunma İlkeleri”, 14 maddelik bir direktif halinde özetlemiş olarak delege heyetine verildi. Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve altı Bakanın imzasını taşıyan ve yönetmelik niteliğindeki bu direktif “Boğazlar Rejimi” konusunda bir esneklik de taşıyordu:

“7. Boğazlarda ve Gelibolu Yarımadası’nda yabancı askeri kuvvet kabul edilemez. Eğer bu konudaki müzakere inkıtaı gerektirirse inkıtadan önce Ankara’ya bilgi verilecektir.”

İsmet Paşa, yalnızca Boğazlarla ilgili görüşmelere katılan Ukrayna ve Gürcistan’ın (Karadeniz’e kıyısı olduğu için bu Sovyet Cumhuriyetleri görüşmelere Türkiye’nin de isteği ile davet edildiler)⁸⁴ bu konu hakkındaki önerilerini Türk çıkarları doğrultusunda kullanmak istedi. Başka bir deyimle, Müttefiklerle Sovyet Rusya’nın çatışmalarından faydalanarak, Müttefiklerin “Boğazlar Rejimi” konusunda Türkiye yararına bazı tavizler vermelerini sağlamaya çalıştı. Nitekim İsmet Paşa, Boğazlar konusunda Komisyona sunulmuş çeşitli formüller arasında, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti’nin öne sürdüğü tekliflerin Türk Temsilci Heyeti’nin görüşüne uygun görüldüğünü belirterek, öne sürülecek bütün teklifleri, Boğazların egemen devleti olan Türkiye’nin, hâkimiyet hakları ve tam bağımsızlığı bakımından sıkı sıkıya incelemek zorunda olduğunu söyledi.⁸⁵ İsmet Paşa, Lord Curzon ve Rus temsilci Heyeti Başkanı’nın Boğazlar konusunda yaptığı tartışmalardan memnun oluyor, Tchitcherine’in

⁸³ “Direktif metni” için bkz. **Türk İstiklal Harbi**, Cilt:2. Kısım: 6. Kitap 4. s. 117-118. Ankara

⁸⁴ TBMM Hükümeti, 4 Ekim 1922 tarihli notasında. Boğazlar sorunun ancak Rusya, Ukrayna ve Gürcistan’ın katılımlarıyla görüşebileceğini, müttefik Devletlere bildirmesini, Meray , **a.g.e.** s. 129.

⁸⁵ Meray, **a.g.e.** s. 137.

söylediklerinin Türk tezine uygun düştüğünü belirterek, Müttefiklerin görüşlerini Türkiye yararına etkilemeye çalışıyordu. İsmet Paşa, 20 Aralık 1922 tarihli oturumda okuduğu bildiriye şu görüşleri savundu⁸⁶. Boğazların ticaret gemilerine ve uluslararası ulaşımına açık kalması için, tahkim edilmemiş olmamaları zorunlu değildir.

- Türkiye için temel sorun, Türkiye'nin Başkenti ile Marmara Denizi'nin güvenliğini sağlamak amacıdır.
- Boğazlardan geçerek (yabancı) donanmanın Türk donanmasına saldırmayacak ölçüde sınırlandırılması gereklidir. Barış zamanı için Müttefik Devletlerin kabul ettikleri sınırlamalar yetersizdir.
- Bununla birlikte, Türk Temsilci Heyeti, Boğazların serbestliğine ilişkin Müttefik Devletler tasarısının hükümlerini kabul etmektedir.
- Boğazlar Komisyonu'nun görevleri Türkiye'nin yönetimine egemenliğine ve varlığına hiçbir şekilde zarar vermemeleridir. Komisyonun görevlerinin, Boğazların serbestliğine ilişkin tasarı uyarınca, savaş gemilerinin geçişini denetlemekle sınırlı olmalıdır.
- Başkentini tahkim etmekten vazgeçen, ülkesinin bağına savaş gemilerinin girmesine izin veren Türkiye, yabancı donanmaların her türlü savaş eylemlerinden korunmak için etkin bir siyasi garanti istemektedir⁸⁷.

İsmet Paşa, Konferansın ilerleyen günlerinde, Müttefik Devletlerin tekliflerini kabul etmeye yönelmiş, Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusunda ileri sürdüğü görüşünü Türkiye'nin yararına kullanabilmiştir. Müttefiklerin tasarısında, "henüz hiçbir karara bağlanmamış bir takım noktalar da vardır" diyen İsmet Paşa, bunların genel barış sorunlarından ayrılmaz nitelikte olduğunu (1 Şubat 1923'de) belirterek⁸⁸ Sovyet Rusya ile bağları koparmaya yönelik bir adım atmaktan kaçınıyordu.

İsmet Paşa'nın, (8 Mart 1923'de) "Konferansa Çağırın Devletler Dışişleri Bakanlarına gönderdiği mektup"⁸⁹ ve Türk karşı teklifleri "2. Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Tasarısı tümüyle olduğu gibi tutulmuştur"⁹⁰ ifadesinden de anlaşılacağı üzere "Boğazlar Rejimi", I. Dönem görüşmelerinde çözüme bağlanmıştır.

⁸⁶ Meray, a.g.e. , s. 286- 290.

⁸⁷ Lord Curzon, İsmet Paşa'nın bu isteklerini ölçülü ve uzlaşıcı bir tonda bulunduğunu söyleyerek memnuniyetlerini dile getirmiştir. Meray , a.g.e. , s. 290.

⁸⁸ Meray, a.g.e. ,Takım: 1, Cilt: 1, Kitap: 2, s. 133-134.

⁸⁹ Meray, a.g.e. , Takım: 1, Cilt: 4, s. 20.

⁹⁰ Meray, a.g.e. , s.45.

Türk Hükümeti'nin 7 Nisan 1923 tarihli notasını aldıktan sonra, Çağırın Devletler, Konferans Çalışmalarının yeniden başlaması için 23 Nisan 1923 tarihini tespit etmişler ve Konferans genel sekreterliğine bildirilmiştir. Genel sekreterlik bu durumu, 12 Nisan 1923'de, çeşitli Temsilci heyetlerinin bilgisine sunmuştur⁹¹.

2.2.2. Müttefik (Konferans'a Çağırın) Devletler'in Ortak Görüşü

4 Aralık 1922'de "Boğazlar Rejimi" hakkında yapılan "genel görüşmede" Lord Curzon, konferansa sunulan en önemli sorunlardan birinin "Boğazlar Sorunu" olduğunu vurguladıktan sonra konuşmasını şöyle sürdürmüştür⁹²:

"Gerçekten de bu sorun, yalnız son zamanlarda savaşa tutuşmuş olan devletlerle Boğazların yakın komşuları olan devletleri değil, bütün dünyayı ilgilendirmektedir. Uluslararası bu büyük yol, son yüzyıl içinde yapılmış çeşitli anlaşmalara konu olmuştur" diyerek, boğazların gelecekteki rejimini düzenlemeyi, konferansın başaracağı umudunda olduğunu belirtmiştir.

İsmet Paşa, 6 Aralık 1922'de yapılan ikinci toplantıda Lord Curzon'un "Boğazlar Rejimi" konusunda genel. Görüşlerini açıklamasını sağlayarak inisiyatifi ele geçirmiş oldu. Müttefik devletlerin ortak görüşlerini dile getirmesi bakımından Lord Curzon'un (6 Aralık 1922) yaptığı bu konuşma son derece önemlidir⁹³.

Lord Curzon, Sovyet Rusya tarafından ileri sürülen iki ilkenin kabul edilmesiyle boğazlar sorununun çözülebileceğini inanmaktadır. Sözü edilen ilkelerden birincisi, Boğazlarda ticaret amacıyla gemilerin geçmesine sürekli serbestlik tanınması; ikincisi de, Boğazların, Türk savaş gemileri dışında, bütün ulusların savaş gemilerine kapalı olması. Curzon XIX. yüzyılda Batılı büyük devletlerce M.Tchitcherine'in "savunduğu politikanın sürekli olarak izlenmiş olduğu bir gerçek ise de Rusya'nın bu politikaya onlar kadar ara vermeksizin karşı çıktığı da bir gerçektir". Diyerek, Avrupa ile Rusya'nın karşılıklı durumları şimdi yer değiştirmiş bulundurmaktadır görüşünü ileri sürmektedir. Curzon'a göre, Batılı devletler, Boğazlardan Rus savaş gemilerinin serbestçe geçmesini önlemek niyet ve isteğini artık beslemedikleri halde, bu geçişi bugün Rusların kendileri imkânsız kılmak istemektedirler.

Rusya'nın teklifi kabul edildiğinde, Rusya, Baltık donanması sayesinde Karadeniz'den başka denizlerdeki ticaretini koruyabilir diyen Curzon, Boğazlardan transit geçen ticaretin en

⁹¹ Meray, a.g.e. s.71.

⁹² Meray, a.g.e. Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, s. 128-129.

⁹³ Meray, a.g.e. s. 141-146 6 Aralık 1922'de yapılan toplantıya katılan Devletler ve Temsilcileri için bkz. a.g.e s. 14.

büyük kısmını paylaşmakta olan Müttefik Devletlerin Romanya ve Bulgaristan gibi devletlerle nasıl ticaret yapabileceğini Türkiye ve Rusya'dan sormuştur.

Curzon, “bu bölgelerin tarihi, Rusya'nın Karadeniz'i nasıl denetlediğini ve Türkiye'nin Boğazlarda nasıl bekçilik yaptığını gösteren örneklerle doludur” diyor ve Türkiye'ye Mehmet Ali ve Hünkâr İskelesi günlerinde, Rus donanmasının İstanbul'a gelişini hatırlatıyordu. Curzon, 1911'de İtalya ve Türkiye arasındaki ve Balkan Savaşları sırasında Türkiye'nin tarafsızların ticaretine ciddi engeller çıkardığını öne sürüyor, 1914'de, Türkiye'nin Rusya, Romanya ve Müttefiklerine karşı yine böyle bir davranışını sürdürdüğünü söylüyordu.

Curzon'a göre, Rus teklifleri tek bir amaç güdüyordu: “Karadeniz'i bir Rus gölü haline sokmak ve bu gölün kapısına da Türkiye'yi sadık bir bekçi olarak koymak”⁹⁴. Böylece Rusya, buzlarla kapalı kalmış limanları dışında, başka herhangi bir yerde saldırıya uğrama tehlikesinden korkmaksızın, gerek Karadeniz Bölgesinde gerek Kafkasya'da dilediği planları hazırlayabilecek ve uygulayabilecektir. Dünya'nın geri kalan yerleriyle ilişkisi kesilmiş bu ayrıcalıklı bölgeye, Rusya'dan başka hiç kimse giremeyecektir.

Curzon, Rusya'nın tekliflerini kabul edilemeyeceğini kesin olarak belirttikten sonra Müttefiklerin görüş ve önerilerini şöyle açıklamıştır:

1. Ticaret gemileriyle savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin düzenlenmesi.
2. Boğazların kıyılarında askerlikten arındırılmış bölgeler kurulması⁹⁵:

Curzon'a göre, Müttefik devletler tekliflerini kaleme alırken, izledikleri amaç, kendileri için özel çıkarlar gözetmek değil, bu sorununa ilişkin sürekli etkenleri akılda tutmak olmuştur. Bu sürekli etkenler göz önünde bulundurulmadıkça hiçbir kalıcı çözüm gerçekleştirilemez. Bu etkenler aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

1. Karadeniz'e kıyısı olan büyük ya da küçük bütün devletleri bu sularda ekonomik ve siyasal çok önemli çıkarları vardır; bütün bu devletlerin çıkarlarının eşit ölçüde göz önünde tutulması gerekir

2. Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı, uluslararası iki deniz arasında dünya ticareti için uluslararası bir su yoludur. Bu yüzden de barışçı amaçlarla ticaret serbestliğini sağlamak üzere bu uluslararası su yolunu mümkün olduğu ölçüde öteki uluslararası

⁹⁴ Oysa Curzon'a göre, Müttefik Devletlerden Karadeniz'e kıyısı olmayanlarının Boğazlardaki ticari payı %80 idi bkz. Meray, a.g.e. s 144.

⁹⁵ Bu iki planın tam metni konuşmanın sonunda, Konferansa sunulmuştur. Bkz. “İngiltere, Fransa ve İtalya Temsilci Heyetlerince, 6 Aralık 1922'de Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu Sunulan Belge” Ek (A) : Boğazların Serbestliği Ek (B) : “Boğazlar Bölgesinin Askerlikten Arındırılması” Bkz. Meray, a.g.e. s. 155-159.

yollarının (nehirler, boğazlar ya da kanallar) rejimine benzer bir rejim altına koymak zorunludur.

3. Türkiye'nin başkenti ve halifelğin bulunduğu yer, bu su yolunun üzerindedir.

Bu etkenleri göz önünde tuttuklarını ileri süren Curzon, müttefik meslektaşları ile birlikte hazırladıkları Boğazlarda gemilerin gidip gelmesi konusunda aşağıdaki genel kuralları teklif etmiştir:

1. **Ticaret gemileri bakımından**, Türkiye tarafsız kaldığı sürece, bayrak ve yüküne olursa olsun, hiçbir işleme, hiçbir resim ya da harca (taxe au charge) bağlı bulunmaksızın, hem barış, hem de savaş zamanında, tam bir geçiş serbestliği olacaktır. Savaş zamanında, Türkiye savaşa katılırsa -savaş kaçağı eşya, asker ya da düşman uyruğu sivil yolcular taşıyarak Türkiye'nin düşmanlarına herhangi bir yardımda bulunmamak şartıyla- tarafsız gemiler için tam geçiş serbestliği bulunacaktır. Düşman gemilerinin Boğazları kullanmalarını önlemek üzere Türkiye'nin alacağı tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçmesini aksatacak nitelikte olamayacaktır.

2. **Savaş gemileri bakımından**, barış zamanında, bir Türk Limanında herhangi bir Devletin savaş gemilerinin sayısının ve kalış sürelerini kısıtlama dışında, hiç bir formalite olmaksızın ve herhangi bir harç ya da resim alınmaksızın, bayrağı ne olursa olsun, bütün gemiler için tam geçiş serbestliği olacaktır. İmzacı Devletler, Boğazların sularıyla Marmara Deniz'inde, Elçilik gemileri (stationnaires) bulundurmalarına ilişkin olarak savaştan önce yararlandıkları haktan, eskiden yürürlükte olan şartlar içinde, gene yararlanacaklardır.

“**Savaş zamanında**, Türkiye tarafsız kaldığı sürece, savaş gemileri için tam bir geçiş serbestliği olacaktır.”

Savaş zamanında, Türkiye savaşa katılırsa, yalnız tarafsız savaş gemileri için tam bir geçiş serbestliği olacaktır.

Lord Curzon, Türkiye'nin savaşta olduğu zaman, hiç bir düşman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı'ndan geçmemesini ve Marmara Denizi'ne girmemesini istemeğe hakkı bulunduğunu, Türkiye savaşa girince, ticaret gemilerinin geçiş serbestliğini de sınırlayabileceğini, Türkiye'nin kendi surlarında, askeri birlikler ve savaş kaçağı maddeler taşınmasını önlemek üzere, gemilerin bayrağını denetleme ve gemiyi arama hakkının olmasını, sundukları teklifin öngörmüş bulunduğunu ileri sürerek; Müttefik Devletler'in, Türkiye'nin tarafsız kalacağı bir savaş durumunda, deniz savaşlarında tarafsızlığa ilişkin 1907 tarihli

XIII'ncü La-haye Sözleşmesi'nde tanımlanan şartları ve kısıtlamaları, savaşan devletlerin savaş gemilerine uygulanmasını da kabul ettiklerini bu konuşmada belirtmiştir.

Müttefik Devletler, “Boğazlar Bölgesi'nin askerlikten arındırılması hakkında şu tekliflerde bulunmuşlardır”⁹⁶:”Boğazlar terimi”, bir bütün olarak, Çanakkale Boğazı'nı, Marmara Denizi'ni ve İstanbul Boğazı'nı kapsamaktadır.

Madde 1: Boğazlarda geçiş serbestliğini engelleyebilecek askeri nitelikte sürekli hiç bir kara ya da deniz tesisi bulunmayacaktır.

Madde 2: Bundan başka, aşağıda gösterilen bölgeler ve adalar askerlikten arındırılacaktır.

Çanakkale Boğazı:

Kuzey-Batıda: Gelibolu Yarımadası ve Karakale, Tekirdağ (Tekirdağ dışarıda kalmak üzere) çizgisinin Güney-Doğu bölgesi.

Güney-Doğuda: Eski İstanbul Burnu (Bozcaada karşısında), Biga, Karabiya, Karabiya çizgisi ile kıyı arasında kalan bölge.

Karadeniz Boğazı:

1. Doğuda Şile, Gebze, Darıca'ya kadar uzan bölge. Batıda, İstanbul'un özel rejimi saklı kalmak üzere (aşağıdaki IV. Madde), Akpınar ve Küçük Çekmece çizgisine kadar uzanan bölge.

2. Marmara Denizi'nin bütün adaları.

3. Ege Denizi'nde Semadirek, Limni, İmroz ve Bozcaada adaları,

Madde 3:

Askerlikten arındırma, aşağıdaki tedbirleri kapsayacaktır:

1.Şimdiki istihkamların (sanat değeri olan yapıtlar dışında) ve bütün kara ve deniz tesislerinin hepsi yıktırılacak ve yenilerinin yapılması yasaklanacaktır.

2.Yukarıda belirtilen bölgelerin ve adaların karasularında denizaltı, herhangi bir araç ya da gereç bulundurulması yasaklanacaktır.

3.Bütün Türk ülkesinde (İstanbul'a ilişkin hükümler saklı kalmak üzere) kullanılan polis ve jandarma kuvvetlerinin ortalama sayısına göre tespit edilecek (ve) asayişini sağlamak için

⁹⁶ Bkz. Ek (B), 6 Aralık 1922'de, “Ülke ve Askerlik sorunları Komisyonu” na sunulan belge: Meray, a.g.e. s. 158-159.

yeterli sayıda polis ve jandarma kuvvetleri dışında, hiç bir silahlı kuvvet, askerlikten arındırılmış bölgelerde bulunamayacak ve bu bölgelerde dolaşamayacaktır.

Madde 4: İstanbul ve İstanbul çevresinde, başkent in ihtiyaçlarını karşılamak üzere, sayısı Çağırın Devletler ile ⁹⁷ Türk Hükümeti arasında anlaşmaya varılarak tespit edilecek bir kuvvet bulundurulabilecektir (en çok on bin kişi).

Madde 5: Savaş çıktığı zaman, Türkiye, savaşan devlet haklarını kullanarak, askerlikten arındırma durumunda bir takım değişiklikler yapmak zorunda kalırsa, barışın yapılmasından sonra, savaştan önceki durumu yeniden kurmakla (status quo ante bellum) yükümlü olacaktır.

Lozan görüşmeleri sırasında; Müttefik Devletler, Türkiye başta olmak üzere Rusya ve Karadeniz’de kıyısı bulunan devletlere bu görüşlerini kabul ettirmek için genellikle ortak bir strateji izlediler.

Müttefik Devletler, savundukları görüşlerden önemli sayılabilecek bazı ödünler de verdiler⁹⁸. Ancak Lord Curzon, “Boğazlar Rejimi” ile ilgili temel görüşlerini Konferans süresince değiştirmek istemiyor, İsmet Paşa ile sert tartışmalara giriyordu:

Türk Temsilci Heyeti, 18 Aralık 1922 oturumunda, Boğazlardan gemilerin geçişi, Boğazlar bölgesinin askerlikten arındırılması, “Boğazlar Uluslararası Komisyonu” ve Boğazların güvenliğini garanti altına almaya ilişkin⁹⁹ tekliflerini sunmuştur. Bu teklifleri 19 Aralık 1922 oturumunda reddeden Lord Curzon, Müttefiklerin verdikleri “tavizlerin artık son sınıra eriştikleri an gelmiştir”¹⁰⁰ diyerek, aynı oturumda görüşmelere devam için Türk Temsilci Heyeti’ne 24 saatten çok erteleme süresi tanımak istememiştir¹⁰¹.

20 Aralık 1922’deki oturumda “Ticaret gemilerinin geçişi konusunda aramızda hiç bir görüş ayrılığı yoktur” diyen İsmet Paşa, Türkiye’nin Başkenti’nin ve Marmara Denizi’nin güvenliğini sağlamak amacıyla Boğazlardan geçecek (yabancı) donanmanın -Savaş gemilerinin- Türk donanmasına saldırmayacak ölçüde sınırlandırılmasını istemiştir. İsmet Paşa, Türkiye’nin Müttefikler tarafından savunulan teklifler hakkındaki görüşlerini açıklamayı sürdürmüş ve “demek oluyor ki, Boğazlar konusunda, bütün temel noktalar üzerinde, Türkiye

⁹⁷ Ek (A) Ek (B) belgelerinde “Çağırın Devletler” arasında Japonya’nın adı yoktur.

⁹⁸ Bkz. 22 Ocak 1923 tarihli “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Tasarısı”, Meray, a.g.e, Takım: I, Cilt I, Kitap: 2, S. 142-150.

⁹⁹ Bkz. Meray, a.g.e. Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, s. 245-248.

¹⁰⁰ Bkz. Meray, a.g.e. s. 271.

¹⁰¹ Bkz. Meray a.g.e. s. 282-283.

ile Müttefikler arasında bir anlaşmaya varılmış olmaktadır’’¹⁰² diyerek, Lord Curzon’a diploması dersi vermiştir¹⁰³.

Lord Curzon, Müttefik Devletlerin 22 Ocak 1923 tarihinde Konferansa sundukları ‘‘Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Tasarısı’’ üzerindeki görüşmenin yapıldığı 1 Şubat 1923 tarihli son oturumda, İsmet Paşa’nın askerden arındırılacak bölgelerdeki ‘‘askerlik açısından kısıtlamalara ilişkin’’ görüşlerine cevap verirken, Servet’in hükümlerine atıfta bulunarak Türklere bu konuda ‘‘önemli ödünler’’ verildiğini öne sürdü. Curzon hala, büyük bir savaş kazanmış, Türkiye ile eşit şartlarda müzakereler yaptıklarını anlamazlıktan geliyor ve sözlerini özetle şöyle sürdürüyordu¹⁰⁴:

‘‘Servet Antlaşması’nda, İstanbul ‘daki Türk garnizonu 700 kişiye indirildiği halde, bu sayı Lozan’da da 12.000 kişiye çıkarılmıştır. Türk hükümeti, Gelibolu Yarımadası’nda mevcudu sınırlandırılmayan bir jandarma kuvveti buldurmaya yetkili kılınmıştır. Gelibolu Yarımadası’na 14 milden biraz daha uzakta bulunan Kavak’ta Türklerin önemli bir garnizon bulduracaklarını söyleyen Lord Curzon, Türkiye’nin Gelibolu’da garnizon buldurma sorununu sık sık ortaya atmakla yanlış bir yol izlediklerini öne sürerek, ‘size önce de söylediğim gibi’, Müttefikler, böyle bir ödünde (tavizde) bulunmaya katlanamaz’’.

Müttefik Devletlerin ‘‘Boğaz Rejimi’’ ile ilgili 22 Ocak 1923 tasarısında bir değişiklik yapılmadı ve tasarı 24 Temmuz 1923’de imzalandı.

2.2.2.1. İngiltere’nin Görüşü

İngiltere’nin Lozan Konferansı’nda Müttefikler adına savunduğu tez, aslında İngiltere’nin de görüşüdür.

İngilizlerin Lozan Konferansı’nda çok önem verdikleri iki sorundan birisi ‘‘Boğazlar’’, diğeri de ‘‘Musul Meselesi’’ idi. İnönü’nün de belirttiği gibi Lord Curzon ‘un Boğazlar üzerindeki davasının esasını, Boğazların açık olmasına ve İngiliz donanmasının Karadeniz’e serbestçe girmesine dayanıyordu. İngilizler bu sorunu ‘‘esaslı bir dava ‘‘ olarak ele almışlardır¹⁰⁵.

¹⁰² Meray, a.g.e. , s.288.

¹⁰³ Lord Curzon, İsmet Paşa’nın yaptığı konuşmanın ölçülü ve uzlaşıcı bir tonda olduğunu görmeye memnunluk duyduğunu söylemek zorunda kalmıştır. Bkz. Meray , a.g.e. s.290.

¹⁰⁴ ‘‘Servet Antlaşması’’nın hukuki açıdan hiç bir değeri yoktur. Servet, batılı sömürgeci Büyük Devletlerin Türkler’in öz yurdu Anadolu’yu nasıl parçalamak istediklerini gösteren, hayallerin kâğıt üzerine yansımalarıdır.

Sevres, Batılı Devletler için , ‘‘Doğu Sorunu’’ adını verdikleri sorunun ‘‘en iyi çözüm’’ şeklindedir. Türkler açısından Sevres, her bakımdan güçlü bir devlet olma zorunluluğunu bize hatırlatan tarihi bir belgedir...

Lord Curzon ‘un konuşması için bkz. Meray, a.g.e. , Takım:1, Cilt: 1, Kısım: 2, s.135,138; Ayrıca bkz. Ahmet Yavuz (Derleyen) , **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, cilt:1, Kitap:2, Ankara, Dış İşleri Bakanlığı yay, s.152-154.

¹⁰⁵ İsmet İnönü, Hatıralar **Cilt: II**, İstanbul, 1987, s.74

İngiltere Konferans'ta , ‘Boğazlar’ ve Musul Sorunlarını kendi görüşlerine uygun bir biçimde çözümlenmeyi başarmıştır¹⁰⁶.

İngiltere'nin Boğazlar Sorunu'nda, Lozan'da savunduğu tez, -Sovyet Rusya'nın Lozan'da Boğazlar Rejimi konusunda ileri sürdüğü görüşler gibi– şimdiye kadar kabul ettiği tezin tam zıddıdır ¹⁰⁷. İngiltere, XIX. yüzyıl boyunca Boğazları Mısır ile birlikte, Hindistan yolunu koruyan bir set kabul ederek, Rus kuvvetlerine kapalı tutmak için her çareye başvurmuştur. İngiltere, 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar Rejimi'ni milletlerarası bir statüye bağlamış ve ‘Boğazların Kapalılığı’ ilkesini kabul etmiştir¹⁰⁸.

Lozan'da ise İngiltere, Avrupa'nın ve Rusya'nın şimdiki durumlarının değişmiş olduğu görüşünden hareketle, ‘**Boğazların açıklığı**’ ilkesini savunmuştur. Curzon, Boğazlardan geçiş serbestliğinin tam olarak sağlanabilmesi için, -İsmet İnönü'nün karşı çıkmasına rağmen– ‘Boğazların silahtan tecridi ile ilgili hükümlerin konmasının zorunlu olduğunu hemen hemen her yaptığı konuşmada tekrarlamıştır. ‘Gayri askeri’ hale getirilen bu bölgenin güvenliğinin ‘Milletler Cemiyeti’ nin garantisi altına konulmasının güvenlik için yeterli olacağını öne sürmüştür.

İsmet Paşa, Boğazlardan geçiş serbestliğine esasta karşı çıkmamıştır. Ancak İsmet Paşa ile Curzon arasında ‘Boğazların silahtan tecridi’ ve yabancı gemilerin Boğazlardan geçişini denetlemek için kurulması önerilen ‘Milletlerarası Komisyonu’ ve zaman zaman sert tartışmalar yapılmıştır¹⁰⁹.

Bu tartışmalardan bazılarını şöyle özetliye biliriz:

4 Aralık 1922'de başlayan Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu'nun çalışmalarına 6.8.14.18.19.20 Aralık 1922 tarihinde de devam edilmiştir. Bu toplantılarda, ilgili Devletler, Boğazlardan gemilerin geçisi; askerden arındırılması, uluslararası komisyonla ilgili maddeler Boğazların güvenliğini garanti altına almaya ilişkin maddeler gibi konularda görüşlerini açıklamışlar ve tekliflerini sunmuşlardır.

¹⁰⁶ İsmet İnönü'ye göre, Lord Curzon İsmet Paşa'nın İngiltere'nin diğer müttefikleri ile aralarındaki ihtilaflardan yararlanma taktiğini anlamış ve bütün Müttefiklerini Türkler'e karşı kendi davalarını desteklemek için bir cephe oluşturabilmiştir. Bkz. İnönü, a.g.e. , s.73-74

¹⁰⁷Bkz: Bilsel, a.g.e. Cilt:2, s. 358-367.

¹⁰⁸Armaoğlu, 20 Yüzyıl... s. 53.

¹⁰⁹‘Boğazlar Rejimi İnceleme Komisyonu’nun 4.6.8.14.18.19.20 Aralık 1922 tarihli toplantıları için bkz. Meray, a.g.e. , Takım: 1, Cilt: 1, Kitap: 1, s.128-139, 140 -154, 170-178; Karacan, a.g.e. ; ‘Boğazlar Meselesi’nde Sınır Mücadelesi”, s. 209-221; İngiliz Parlamentosu’nda Lozan ile ilgili tartışmalar için bkz. Ömer Kürkçüoğlu , ‘İngiliz Parlamentosu’nda Türkiye üzerine Tartışmalar (1919 – 1923)’ **Seha L. Meray’ Armağan**, Cilt: 2, Ankara, 1982, s.465- 473. 475-483 (Makalenin tümü için bkz. s.429-486) ;

Ayrıca bkz. Kürkçüoğlu, **Türk - İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, 1978, s. 257-275.

19 Aralık 1922 günü yapılan oturumda Lord Curzon, görüşmelere devam için Türk Temsilci Heyeti'ne 24 saatten çok bir erteleme kararı tanımak istememiş ve “Barışa doğru bir adım atılmaksızın geçen her gün, tehlike dolu bir gündür; bekleyiş süresini kısaltmak için ciddi bir çaba göstermeğe çalışılmalıdır” diyerek. Boğazlar Sorununun son oturumunun ertesi gün - Türk Temsilci Heyeti isterse- öğleden sonra yapılmasını teklif etmiştir¹¹⁰. 20 Aralık 1922'de toplanan Komisyon'da ise Lord Curzon, İsmet Paşa'nın Boğazlar konusundaki görüşmelerine karşı uzlaşıcı bir cevap vermiştir¹¹¹.

Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında, Çanakkale Boğazında -Arı Burnu'nda -kurulması istenen Mezarlar ve Müttefik Devletler'e bu amaçla ayrılacak yerler, bu mezarların korunması, ziyaret edilme usulleri gibi konularda da zaman zaman sert tartışmalar çıkmıştır¹¹². 31 Aralık 1923 tarihli oturumda bir konuşma yapan Lord Curzon, 4 Şubat'ta ayrılacağını bildirmiş ve Türkiye'yi Antlaşmayı imzalamaya davet etmiştir¹¹³. “Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu” 1 Şubat 1923'de (I. Dönem Lozan Konferansı'nın) son toplantısını yaptı¹¹⁴. Rusya'nın “Boğazlar Sözleşmesi”ni bu haliyle imzalamayacağını söyleyen M.Tchitcherine'e karşı, Lord Curzon, “Rus hükümeti, vakti gelip de bu konuyu yeniden düşündüğü zaman, bugün esirgediği imzayı koymayı genel çıkarları bakımından da uygun bulur” cevabını verdi. Lord Curzon'a “Boğazlar” ile ilgili görüşmelerde, zor anlar yaşatan, İsmet İnönü'den başka yalnızca Rusya Heyeti delegesi Tchitcherine olmuştur.

Lord Curzon, 28 Şubat 1924'de Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Lozan'a giderken, Boğazlarda ticaret gemilerinin geçişini sağlamaktan bir şey beklemediklerini söylemiştir¹¹⁵. Özetlersek, “Boğazlar Sözleşmesi” incelendiğinde görülebileceği gibi, İngiltere beklediğinden de fazla kazançlar elde etmiştir. İngiltere, bu başarısını Müttefiklerin birliğini sağlayarak, Türkiye'nin ve Balkan Devletleri'nin onayını alarak ve Rusya'nın muhalefetine karşı koyarak -Rusya, Konferans'ta tek başına bırakılmıştır- kazanmıştır.

Zaten “sınırlı açıklık” görüşünü benimseyen Türkiye, İngiltere'nin “açıklık ilkesini” kabul etmiştir buna karşılık, “Boğazlar”da tahkimat yapılması dışındaki bazı Türk istediklerini genellikle İngiltere'ye benimsetmiştir. Özellikle de, Karadeniz'e geçecek savaş gemilerinin

¹¹⁰ Meray, a.g.e. s. 283-284.

¹¹¹ Meray, a.g.e. s.290-293.

¹¹² Meray, a.g.e. Takım: Cilt: I,Kitap:2,s.9-13.

¹¹³ Meray, a.g.e. s.50-52;Bİlssel, a.g.e. s.275.

¹¹⁴ Meray, a.g.e. s.132-141.

¹¹⁵ Kürkcüoğlu, Türk-İngiliz, s.271.

sınırlanması ve Boğazların güvenliğinin sağlanması için garantiler verilmesinin İngiltere ve Müttefikleri tarafından kabul edildiğini söyleyebiliriz¹¹⁶.

2.2.2.2. Fransa'nın Görüşü

Fransa'nın Lozan'da "Boğazlar Rejimi" ile ilgili olarak savunduğu görüş, İngiltere'nin Müttefikler adına savunduğu ve teklif ettiği "tez" ile aynıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, Curzon, Müttefiklerin bu konuda ortak hareket etmelerini sağlayabilmiştir.

Boğazlar konusundaki Fransız görüşü, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, kendine özgü ayrı bir özellik göstermiştir. Fransa'nın "Doğu politikası" ile ilgili görüşü Boğazlarda ve İstanbul'da, statükonun koruması doğrultusunda olmuştur. Fransa, bu statüko politikasını Rusya'nın müttefiki olmasına rağmen değiştirmemiştir. Rusya'nın I. Dünya Savaşı içinde "İstanbul'a ve Boğazlara" sahip olma yolundaki istediklerini de İngiltere kabul etmedikçe, onaylamamıştır. Fransa, Rusya ve İngiltere'nin çıkar çatışmaları arasında statükoyu korumayı en güvenilir yol olarak görmüştür¹¹⁷.

Ancak, Fransa'nın Vrangel ordusuna yardım etmesi, Rusya'ya karşı izlediği politikada bundan böyle, Boğazların açık olmasını tercih ettiğinin bir kanıtıdır. Fransa, öncelikle Rusya'ya verdiği borçları bu ülkeden alınabilmesinin, Fransa donanmasının ve askerlerinin Rusya'ya varabilmesini sağlayacak bir "Boğazlar Rejimi" ile mümkün olabileceğini düşünmektedir¹¹⁸.

Fransa, Lozan'da Curzon'un sunduğu görüşlere katılmıştır. Fransız Heyeti Temsilcisi M. Barrere'e göre, Müttefikler adına 6 Aralık 1922'de sunulan teklif Karadeniz'de kıyısı olan devletlerden "bir takımının" özellikle Türkiye'nin güvenliğini tehdit edebilecek üstünlük (hegemonya) politikasına karşı böyle bir hak, değerli bir garanti yönünde olacaktır¹¹⁹. Fransa'ya göre, yalnız günün koşullarını göz önünde tutan her türlü çözüm yolu bir yana bırakılmalıdır. Bugün boğazların kapalı olmasını isteyen bir devlet, belki yarın siyasal koşullar değişirse, Boğazların açılmasını isteyebilecektir¹²⁰.

Barrere, Lord Curzon'un "Müttefikler tasarısı" olarak sunduğu ve Konferans'ın "Boğazlar Rejimi" ile ilgili oturumların da savunduğu: "Boğazlar, savaş ve barış zamanında deniz ulaşımına açık bulundurulmalı; askerden arındırılan Boğazların güvenliği güvence altına alınmalı; geçiş serbestisinin sağlanabilmesi için bazı bölgeler "askersizleştirilmeli";

¹¹⁶ Bkz."Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme" Meray, a.g.e, Takım: II, Cilt:2, s.55-64.(Anma-1973)

¹¹⁷ Bilsel, a.g.e. Cilt: II, s.147; Sonyel, a.g.e. s.213.

¹¹⁸ Bilsel, a.g.e. s.148.Ayrıca bkz.Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara,1973,s.16-18.

¹¹⁹ Meray, a.g.e. Takım: I, Cilt: I, Kitap:I, S.147.

¹²⁰ Meray, a.g.e. s.148.

Boğazlardan geçişi denetleyecek ve gerekli teknik hizmetleri yerine getirecek milletlerarası bir komisyon kurulmalı; bu Komisyon'da Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler (Türkiye, Sovyet Rusya, Romanya ve Bulgaristan) ile bölge ticaretiyle yakından ilgilenen Fransa, Japonya, İtalya, Birleşik Amerika, Yunanistan ve Yugoslavya birer üye ile temsil edilmeli; Türk Üye Komisyon'un sürekli başkanlığı yapılmalı; askerden arındırılmış bölgelerin güvenliği ilgili devletlerce sağlanmalı” görüşünü her zaman desteklemiştir¹²¹.

2.2.2.3. İtalya'nın Görüşü

M. Cemil (Bilsel)'in de belirttiği gibi¹²², İtalya'nın da “Boğazlar Rejimi” konusunda ayrı bir görüşü yoktur. “İtalyan Heyeti Başkanı” Marguis Garroni de Fransız Heyeti Başkanı Barrere gibi, Lord Curzon'u her zaman desteklemiştir.

Marguis Garroni 6 Aralık 1922'de “Başkanımızın” (Lord Curzon) ayrıntılı açıklamalara katıldığını, her türlü görüş ayrılığı imkânını “ortadan kaldıracak bir sonuca varılmasını İngiltere ve Fransa gibi candan istediğini” söyleyerek sözlerini şöyle sürdürdü: “... -ve insanlığın ileride her türlü uyuşmazlık nedeninin ortadan kalkması için çözümlenmesini candan istediği- böyle önemli bir sorunun, bütün ilgililerin iyi niyeti sayesinde bir çözüme bağlamayı başaracağından şüphe etmediğini” belirtmiştir¹²³.

2.2.2.4. Japonya'nın Görüşü

“Japonya Heyeti Başkanı” M.Otchiai, Japonya'nın da “Boğazlar Sorununda” önemli çıkarları olduğunu söyledi. Otchiai'ye göre, Japonya'nın Akdeniz'deki ticari payı büyüktür ve Karadeniz'de de ticaretini geliştirmeye hakkı vardır. Müttefik Devletler'in teklifini destekleyen Japonya, Amerikan Heyeti Başkanı'nın söylediklerinin tümüne de katılmaktadır¹²⁴.

2.2.3. Sovyet Rusya'nın Görüşü (Tezi)

Çalışmamızın daha önceki kısımlarında belirtildiği gibi, İngiltere ve Sovyet Rusya Lozan Konferansı'nda, “Boğazlar Rejimi” ile ilgili olarak daha önce Çarlık Rusya'sı

¹²¹ Bkz.109' numaralı dipnot. Fransa, Lozan'da daha çok “Osmanlı Borçları Sorunu” gibi mali sorunlar, “Kapitülasyonlar” ve “Azınlıklar” gibi konularla ilgilenmiştir.

¹²² Bkz. Bilsel, a.g.e. , Cilt: II, s.365-366.

¹²³ İtalya'nın Lozan'da “Boğazlar Rejimi” ile ilgili savunduğu görüş : “Müttefiklerin Savunduğu Ortak Tez”dir. Bu görüşü, burada ayrıca belirtmeyi gereksiz gördük.

¹²⁴ Bilsel, a.g.e. s.365. Ayrıca bkz. “Amerika Birleşik Devletleri'nin Görüşü”.

döneminde savundukları görüşlerin tam zıddını savunmuşlardır. İngiltere'nin bu konudaki görüşlerinden söz ettik, burada Sovyet Rusya'nın savunduğu tezi özetlemeye çalışacağız.

Sovyet Rusya, “Çarlık Rusyası”nın Akdeniz’e çıkma politikasını terk etmiş görünüyor ve barışta ve savaşta Boğazların savaş gemilerine kapalı tutulmasını sağlamaya çalışıyordu. Sovyet Rusya, Boğazların ticaret gemilerine açık bulundurulmasını –“barışçıl deniz ulaşımının sürekli olarak serbest kalması, kesin bir şekilde ve hiçbir kısıtlama konulmadan” sağlanmasını savunmuştur.

Şöyle ki: Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu'nun 4 Aralık 1922'de yaptığı ilk toplantıda Rusya'nın görüşünü oluşturan bir bildiri, Rus Temsilci Heyet Başkanı M. Tchitcherine tarafından okunmuştur. Bu bildiri¹²⁵, Rusya'nın “Boğazlar Rejimi” konusundaki görüşlerini iyi bir biçimde yansıttığı için son derece önemlidir. Bu nedenle bildirinin özellikle Boğazlarla ilgili bölümlerini incelemek gereklidir:

Tchitcherine, Rus Hükümeti'nin “Yakın Doğu”da barışın korunması amacına yönelmiş bir Konferans'ın bütün çalışmalarına katılmak isteğinin kabul edilmediğini üzüntüyle göz önünde tutan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, çözümlenmesine katılacağı sorunlarda, iki temel düşünceyi gerçekleştirmeye çalışacaktır:

- (I) Rusya ve müttefiklerinin, durum ve hakları bakımından, öteki devletlerle eşitliği,
- (II) Rusya ve Müttefik Cumhuriyetlerinin ülkelerinde barış ve güvenliğin korunması ve öteki ülkelerle ekonomik ilişkilerinde serbestliğin sağlanması.

Tchitcherine, Müttefik Devletler Temsilcilerini daha önce de tedirgin eden, Rus Hükümetiyle Müttefiklerinin propagandasını yapacağı konusunu bir paragrafta açıkladıktan sonra, Boğazlar sorunu ve bununla bağlantılı öteki sorunların çözümlenmesine ilişkin olarak şunları söylemiştir:

Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Temsilci Heyeti, şimdilik programının temel ilkeleri üzerinde durmakla yetinmiştir. Bu temel ilkeler şunlardır:

Karadeniz Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Çanakkale Boğazı'nda barışçıl deniz ulaşımının sürekli olarak serbest kalması, kesin bir şekilde ve hiçbir kısıtlama konulmadan sağlanmalıdır. Karadeniz'de barışın korunması, Karadeniz kıyılarının

¹²⁵ Tchitcherine'nin Konferans'ta okuduğu Bildiri için bkz. Meray, Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, s131-134, Ayrıca Lenin'in bir yabancı gazeteciye “Boğazlar Sorunu” ile ilgili açıklamaları için bkz. Ali Kemal Meram, **Türk-Rus İlişkileri Tarihi**, İstanbul, 1969, s. 307-309. “Lenin, Boğazların Ticaret Trafikğine Açık Olmasını İstiyordu.”

güvenliğiyle Yakın Doğu’da barışın sürdürülmesi ve İstanbul’un güvenliği garanti altına alınmalıdır; başka bir deyimle, Çanakkale ve Karadeniz Boğazları’nın gerek barış zamanında gerekse savaş zamanında Türkiye’den başka bütün Devletlerin savaş gemileriyle silahlı gemilerine ve askeri uçaklarına sürekli olarak kapalı bulundurulması zorunludur¹²⁶.

Tchitcherine, Sovyet Federasyonu’nun ekonomik hayatı için Boğazların özel önemini; “1910 istatistiklerine göre, Rusya’nın bütün buğday ihracatının %70’inden çoğunun, Karadeniz ve Azak Denizi Limanlarından dışarıya gönderilmiş” olduğunu vurgulamış önerilerinin “Türk Misak-ı Milli”sinin 4. maddesi ile de tam bir benzerlik gösterdiğini belirterek ilgili maddeyi aynen okumuştur¹²⁷.

Tchitcherine’e göre “Boğazlar Rejimi” hakkındaki önerileri, savunma bakımından Rusya ve Müttefiklerinin en basit hayati çıkarlarının sağlanmasında, düşünülmesi gereken tek garantidir. Mondros Mütakeresi’nin kurmuş olduğu deniz rejimi altında Devletlerin donanmaları engelsiz olarak Karadeniz’e girebildikleri yakın zamanlarda, Sovyet Cumhuriyetleri’nin güney kıyılarının ne durumda kaldığını hatırlatmak yeterlidir. Müttefik deniz kuvvetleri, Boğazlardan geçerek, Odesa, Nikolaief, Kherson, Sivastopol, Batum ve Karadeniz’in öteki kıyı şehirlerini işgal etmişlerdir. Wrangel ve Denikine’in ordularını meydana getirme ve bu orduların Rusya ve Müttefikleri Hükümetlere karşı savaşmasını destekleme imkânını, 1921’de bile Gürcistan kıyılarında, kendi memleketlerinde iktidarı ele geçirmiş olan Gürcü halkına karşı savaşarak, “Entente Devletleri “göstermişlerdir. Rusya’ya göre, Boğazların savaş gemilerine kapatılması ilkesinin benimsenmesi, yalnızca Rusya ile Müttefiklerinin çıkarlarına değil, aynı zamanda “Türk halkı”nın çıkarlarına da uygundur.

Tchitcherine, sanki Türk görüşünü savunur gibi bir tavır takınarak konuşmasını şöyle sürdürmektedir:

Rus Hükümeti ile Müttefikleri, Türk halkının kendi ülkesi ve kendi suları üzerinde bütün haklarının etkili olarak yeniden sağlanması ve korunmasında ısrar etmektedir. Türk Hükümeti’nin kıyılarını tahkim etmek ve silahlandırmak, bir savaş donanmasına malik olmak ve Boğazlarla Marmara Denizi’ni savunmak için, günümüz savaşlarının bütün teknik araç ve gereçlerini kullanmak hakkı kendisine açıkça tanınmazsa Türkiye’nin Boğazlar ile Marmara Denizi’ni her türlü saldırıya karşı etkili olarak

¹²⁶ Meray, a.g.e. , s. 131.

¹²⁷ Meray, a.g.e. , s.132.

savunamayacak bir durumda kalacağını “ısrarla belirtmek istemektedir”. Diyerek, İsmet Paşa’nın da avukatlığını üstlenmiş izlenimini vermektedir.

Boğazların savaş gemilerine kapanması ilkesinin benimsenmesinin bütün “Devletler” arasında eşitlik ilkesine uygun düşeceğini savunan Tchitcherine, Rusya, “İstanbul’un Rusya’ya verilmesini öngören bütün anlaşmalara, hiçbir karşılık istemeksizin son vermiştir”. Sovyet Rusya’nın, Türkiye’nin varlığını başarıyla savunması olanağını sağladığı, bütün “Akdeniz havzası Devletlerinin” Çarlığın yüzyıllar boyunca sürüp giden tutkularının eski tehdidinden kurtardığını iddia eden “Sovyet Rusya Delegatesi” hiçbir saldırgan, savaşçı ve militarist niyetlerinin olmadığını, öteki halkların özgürlüğünü çiğneyebilecek emeller beslemediklerini; bu yüzden “emekçi kitlelerin çıkarlarını gözetmeyi ve dünyanın ekonomik gelişmesine katkıda bulunmayı kendilerine sürekli bir amaç edinmiş olduğunu” ileri sürmüş ve “komünizm” propagandası yapma fırsatını da kaçırmamıştır.

Tchitcherine’e göre Sovyet Rusya, bütün bunları yaparken, Boğazlar Sorunu’na “doğrudan doğruya kendi güvenliğine yönelmiş bir çözüm bulunmasına razı olmayı asla aklından geçirmemiştir.”

Tchitcherine’e göre Sovyet Rusya, Boğazlarda bir takım Devletlere ait kuvvetlerin bulunmasına ve bir devlete ya da bir devletler grubuna üstün bir durum sağlamaya yönelecek her türlü çözüme karşıdır. Geçmişte her zaman kabul edilen “Boğazların savaş gemilerine kapanması “ilkesinin kabul edilmesini” Yakın Doğu’da barış için sürekli bir tehdit yaratılmamasını istemektedir.

Özetle, Sovyet Rusya, bütün Devletlerin gemileri için, gerek barış, gerekse savaş zamanında, ticaret amacıyla, geçiş serbestliği; Türkiye’den başka bütün Devletlerin savaş gemilerine ve hava kuvvetlerine, Boğazlar ile Marmara Denizi’nin kapanması; Türkiye’ye Boğazların kıyılarını tahkim etmek ve bu bölgede, dilediği gibi kara ve deniz kuvvetleriyle savaş araç ve gereçleri bakımından, serbestlik tanınmasını istemektedir¹²⁸.

Tchitcherine, Rus Temsilci Heyetinin, görüşmelerin bu aşamasında, İngiltere’nin, Fransa’nın ve İtalya’nın görüşlerini dinlemek istediğini söyleyerek, “bu devletlerin kendilerini öteki devletlerden üstün görerek, bu işte hakem rolü mü oynamak istemektedirler?” sorusunu

---

¹²⁸Sovyet Rusya’nın bu istekleri Lord Curzon’a “M.Tchitcherine’in yanılarak rol değiştirdiğini ve İsmet Paşa’nın kalpağını giymiş olduğunu düşündürmüştür. Bkz. Meray, a.g.e. , s.136.

yönelterek “Boğazlar Sorununu, bütün Devletler ile, ancak tam bir eşitlik içinde görüşmeyi kabul edeceğini” belirtmiştir¹²⁹.

Sovyet Rusya, Konferans’ın ilerleyen tarihlerinde bu görüşünden ödün vermeye yanaşmamıştır. 1 Şubat 1922’de görüşülmüş olduğu biçimdeki “Boğazlar Sözleşmesi” metninde, Türkiye’nin herhangi bir değişiklik yapılmasını istemediği, bu durumda Sovyet Rusya, bu sözleşmeyi imzaya hazır olduğunu bildirirse, imza tarihinden zamanında haberli kılınması için gerekli tedbirlerin alınacağını, Çağırın Devletler, M.Vorowski’ye bildirmiştir¹³⁰.

İkinci Dönem Lozan Konferansı’nda, Sovyet Rusya Baş delegeşi olarak görevlendirilen Vorowski, Boğazlar Sözleşmesini imza edeceklerine dair bir garanti vermeyince Konferans görüşmelerine kabul edilmedi. Vorowski, 10 Mayıs 1923’te öldürüldü. Ali Naci Karacan’ a göre, bu cinayeti İsviçre faşistleri düzenlemişler, alet olarak da eski bir Rus subayı olan Alexi’yi kullanmışlardır¹³¹.

Sovyet Rusya adına , “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme”yi M.Jordansky, Roma’da 14 Ağustos 1923’te imzalamıştır¹³².

Sonuç olarak, Sovyet Rusya’nın Boğazlar ile ilgili savunduğu tez hakkında şunları söyleyebiliriz:

Sovyet Rusya, “Boğazların kapalılığı” ilkesini savunmuştur. Tchitcherine, “Kapalılık İlkesi”nin eskiden beri kabul edildiği, milletlerarası eşitliğin bu yolla sağlanabileceği (çatışan çıkarlar arasına bir ara duvar konularak barışın korunabileceği), “Açıklık İlkesi”nin güçlü denizci devletler lehine eşitliği bozacağını ileri sürerek Sovyet Rusya’nın lehine bir “Boğazlar Rejimi”nin kabul edilmesine çalışmıştır.

Müttefiklerin ve İngiltere’nin görüşünü anlatırken de belirttiğimiz gibi, Lord Curzon ve Müttefik Devletlerin temsilcileri, milletlerarası hukuka asıl uygun olanın, “Boğazların Açıklığı İlkesinin” olduğunu –sürekli barışın bu yolla sağlanabileceğini- belirterek; “Kapalılık” ilkesinin eşitliği değil, Karadeniz’de Rusya’nın egemenliğini tanımak, Karadeniz’i Rusya’nın bir iç denizi saymak anlamına geleceğini; serbest ticaretin ve tam geçiş serbestliğinin savaş gemilerinin de Karadeniz’e geçebilmeleri ile sağlanabileceğini kanıtlamışlardır. Diğer ilgili devletlerin -Rusya dışında- bu görüşü

¹²⁹Lord Curzon, aralarında görüşmeler yaptıktan sonra Müttefik Devletlerin Boğazlar ile ilgili önerilerini açıklayacağını , “Karadeniz’de kıyısı olan Devletlerin görüşlerini incelemeyen cevap vermenin hem Sovyet Rusya hem de Karadeniz’de kıyısı olan öteki Devletlerin temsilcilerine karşı gereken saygıyı göstermemek olurdu.” Demiştir. Bkz. Meray, a.g.e. , s.139.

¹³⁰ Meray, a.g.e. , Takım: I, Cilt: 4; s.71.

¹³¹ Karacan, a.g.e. , s. 426-434.

¹³² Meray, a.g.e. , Takım: II, Cilt: I ,Kitap :II, s. 273.(VI No’lu Tutanak)

desteklemesi Türkiye'nin de kabul etmesi sonucu; Sovyet Rusya; Lozan'da savunduğu "tez" ile baş başa bırakılmıştır.

Sovyet Rusya'nın Lozan'da "Kapalılık İlkesi"ni savunmasının ve Boğazların tam olarak Türk egemenliğine verilmesini istemesinin temel nedeni hiç kuşkusuz Karadeniz'i bir "Rus Gölü" haline dönüştürme amacını gerçekleştirmeye yöneliktir. Sovyet Rusya'nın Lozan'da izlediği taktik, Feridun Cemal Erkin'in deyimiyle, "Boğazlara sahip olma şansı mevcut olmadıkça, su yollarını Türklere bırakmayı tercih eden Çar politikasına" tamamıyla uygundu¹³³.

2.2.4. Diğer Devletlerin Görüşleri

2.2.4.1. Amerika Birleşik Devletleri'nin Görüşü¹³⁴

A.B.D. Temsilcisi M.Child'in Lozan'daki açıklamaları ve savunduğu görüşler daha 8 Ocak 1918'de Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson tarafından Kongre'deki söylevinde de özetle yer almıştır. İlerde kurulacak barışın temel ilkelerinin açıklandığı "14 nokta"nın konumuzla ilgili hükümlerini burada hatırlatmanın yararlı olacağını düşünüyoruz¹³⁵:

"1.Açık barış antlaşmaları ve gelecekte de açık diplomasi."

"2.Kararları dışında, savaşta ve barışta, denizlerin mutlak serbestisi."

"3.Bütün ekonomik engellerin mümkün olduğu kadar kaldırılması."

"12. Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkânları verilecek. **Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu milletler arası garanti altına konacak.**"

Anlaşılabacağı üzere, Amerika'nın "Boğazlar Rejimi" ile ilgili görüşü İngiltere, Fransa ve İtalya'nın teklifleri ile bir paralellik göstermektedir. Amerika, görüşmeler süresince,

---

¹³³Erkin, **a.g.e.** s.56. Her biri ayrı birer inceleme konusu olabilecek genişlikte olan çalışmamızın diğer kısımlarında olduğu gibi, burada da ayrıntılara inilmemiştir. Örneğin, Sovyet Rusya hangi nedenlerle bu "tez"i savundu vb... Biz, bu çalışmamızda bazı esasları belirtmekle yetindik.

Sovyet Rusya "Boğazların Kapalılığı" ilkesini Konferans'ta sunmuş, Türkiye'nin Boğazlara tam egemen olmasını da istemiştir. Ancak, İsmet Paşa'nın (görüşmeler sırasında) Müttefikler ile Türkiye arasında Boğazlar sorunu yüzünden bir savaş başlar ise, "Hazır mısınız?" sorusuna "o, hala; görüşürüz" diyor. Görüldüğü gibi Sovyet Rusya, Türkiye'ye bu konuda tam destek vermemiştir. Bkz. İsmet İnönü, **Hatıralar**, Cilt: 2, s.77. Bu konuda ayrıca bkz. Bilsel, **a.g.e.** Cilt: 2 s.368-375; Karacan, **a.g.e.** s.209-221; Sonyel, **a.g.e.** Cilt:2, s. 311-315; Mehmet Gönübol-Cem Sar, "1919-1939 Yılları" **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Ankara, 1974, s. 55-62.

1 Ocak 1923'de Lozan Konferansı konusunda "Başvekil Hüseyin Rauf Bey"le "Rus Elçisi Arolof" arasında yapılan görüşme tutanağı için bkz. Atatürk'ün **Milli...** ,Cilt:1, s. 475-480 ("belge:86 ve Çeviri").

¹³⁴ Biz. Burada yalnızca Türkçe ya da çeviri, Lozan ile ilgili bazı kaynaklardan yararlandık.

¹³⁵ Armaoğlu, **Siyasi Tarih...** s. 455-456 (altlarını ben çizdim)

“Müttefik Devletler”in teklifleri ile Türk önerilerini, -kendi temel politikasından uzaklaşmadan- yaklaştırmaya çalışmıştır.

Amerikan Temsilcisi Heyeti adına (21 Kasım 1922’de) konuşan M.Child, Lozan görüşmeleri sırasında yaptığı ilk konuşmasında Amerika’nın görüşlerini şu şekilde sunmuştur: “Amerika Birleşik Devletleri Temsilcileri”, genel oturumlarda, komisyonların ve alt komisyonların oturumlarında hazır bulunmak ve öteki temsilcilerle aynı eşitlik düzeyinde görünüşünü söylemek hakkı olan Temsilcilerin durumundadırlar. Amerikan Temsilci Heyeti ne oy kullanmak hakkı, ne başkanlık, ne de başka bir konuya ilişkin herhangi bir görev yüklenmek, herhangi bir anlaşmaya ya da bir rapora imzasını koymak istemektedir¹³⁶.

M.Child 6 Aralık 1922’de okuduğu bir bildiri¹³⁷: **Amerika’nın gerek kendi ticaretini gerekse öteki milletlerin ticareti için özel ayrıcalıklar olmaksızın, tam ve değişmez bir serbestlik isteyen politikalarına dayandığını, bu politikalarına Boğazlar sorunu’na da uygulanmasının güç olmadığını söyleyerek, konuşmasını şöyle tamamlamıştır¹³⁸:**

“...Sanırım ki bütün ticaretçi uluslarla aynı görüşte olarak, dünyanın bütün serbest denizlerine çıkabilmek istemekteyiz; yurttaşlarımızın ve gemilerimizin gidebilecekleri her yerde savaş gemilerimiz barışçı dolaşımalarını sürdürmezlerse, kendimizi tatmin edilmiş saymayacağız.”

Fahir Armanoğlu’nun da belirttiği gibi, **Birleşik Amerika Lozan’da “Açık Kapı” politikası doğrultusunda “aynı ticari ilkeler açısından, Boğazların ticaret gemilerine tam açıklığını savunmuştur”¹³⁹.**

İsmet Paşa ise, Lozan’da, ilk günden başlayarak Amerika ile bir anlaşma imzalamaya ve “T.B.M.M” Hükümeti’nin Amerika tarafından tanınmasını sağlayarak, Müttefiklerle karşı bir denge kurmaya¹⁴⁰ çalışmıştır. “Türkiye’nin yabancı sermayeye açılışının ilk tecrübesi olan Chester Projesi”¹⁴¹ 1911’de Meclis-i Mebusan’da reddedilmiş olmasına karşın, T.B.M.M.’ de 8 Nisan 1923’de “11 aleyhte oya karşı, 185 lehte oyla kabul edilmiştir”. “Chester Projesi”, İngiltere’nin ve Fransa’nın sert tepkilerine neden olmuştur. Amerikan Baş Delegatesi Joseoh G.

¹³⁶Meray, a.g.e, Takım: I, Cilt 1: Kitap: 1, s.10.

¹³⁷ M.child’in konuşması için bkz. Meray, a.g.e, , s.148-150.

¹³⁸Meray,a.g.e. s.150.

¹³⁹Fahir Armanoğlu,”Lozan Konferansı ve Birleşik Amerika”,X1.Türk tarih kongresi Bildiri Özetleri, Ankara,1990, s.148.

¹⁴⁰Armanoğlu,a.g.e. ,s.149.

¹⁴¹Selim İlkin, “1922-1923 Yılları Türkiye’nde Bir Yabancı Sermaye Girişimi: Chester Demiryolu Projesi”, **Bildiriler ve Tartışmalar,Türkiye İş Bankası Uluslar arası Atatürk Sempozyumu:(17-22 Mayıs 1981)**, Ankara, 1984,s.739 ve 776 Bildirinin tam metni s.739-781.

Grew'in II. Dönem Lozan Konferansı'nın ilk günlerinde, Türk tezine yakın açış konuşmasını Chester Anlaşması'na bağlayan İngiltere ve Fransa tepkilerini daha da arttırmışlardır¹⁴².

Örneğin bir Fransız gazetecisi, "Chester Projesi"ni kabul eden TBMM'ni ve Hükümeti'ni eleştiriyor, "bu Antlaşma, 1914'de Fransa'ya da verilen birçok tavizleri içeriyor. Artık, kendimizle açıkça alay etmek zor" diyordu¹⁴³.

6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Lozan Antlaşması da yürürlüğe girememiş, iki ülke arasındaki ilişkiler ancak 17 Şubat 1927 tarihli bir "modus vivendi" ile kurulabilmiştir¹⁴⁴.

2.2.4.2. Yunanistan'ın Görüşü

Yunan "Temsilcisi Heyeti Başkanı" **M. Veniselos** (4 Aralık 1922), Boğazlar Rejimi'ni İnceleme Komisyonu'nun ilk toplantısında yaptığı konuşmada; İsmet Paşa'nın taktiğini izleyerek, Türk tezine öğrendikten sonra düşüncelerini açıklayacağını söylemiştir. Veniselos, Türkiye'nin bu görüşmelerde ulusal egemenliği konusunda biraz aşırı ölçüde titizlik göstermemesi gerekeceğini, Yunanistan'ın "Boğazlardaki trafikle ilgili devletlerarasında ikinci sırada geldiği" belirtilmiştir. Ayrıca, Türkiye'ye geçiş serbestliği uğruna "bazı garantileri kabul ederek, alınganlığa kapılmamasını tavsiye etmiştir." Veniselos'a göre, "burada bu kadar Devletin çıkarlarının birleştiği bir noktada",¹⁴⁵ Türkiye gereksiz kuşuklara kapılmamalıdır. Veniselos, "açıklık" serbest geçiş için milletlerarası garanti, Boğazlar ve yakın çevresinin askerden arındırılması gibi Müttefik Devletlerce sunulan önerileri desteklemiştir. Müttefikler Lozan'da önceliği ve ağırlığı kendileri ile ilgili sorunların çözümüne vermişler ise de, Yunanistan ve Türkiye arasındaki sorunlar görüşülürken Yunanistan'ın tarafını tutmayı da hiç ihmal etmemişlerdir.

2.2.4.3. Bulgaristan'ın Görüşü

Bulgaristan'ın Boğazlar konusundaki görüşlerini de Bulgar Baş delegesi M. Stamboulisky, okuduğu bir bildiri ile şöyle açıkladı¹⁴⁶:

Bulgaristan'ın, en önemli deniz iskelesini Ege Denizi üzerinde, Meriç ağzında kurması zorunludur. Bulgaristan, Karadeniz'de kıyısı olan bir memlekettir ve ürünlerinin bir kısmını Varna ve Burgaz Limanlarından dışarıya göndermektedir, bu sürüp gideceğine göre,

¹⁴²Selim İlkin, **a.g.e.** s. 777-778; Projeyi yürütecek şirketin dağılmasından sonra, Türkiye anlaşmayı feshetti (18 Aralık 1923).

¹⁴³ La Seconde Conference de Lausanne, 23-4-1923, **Dış Basında Atatürk...**, No:95, s. 242.

¹⁴⁴ Armaoğlu, "Lozan Konferansı ve Birleşik Amerika", **a.g.e.** s.149. "Lozan'da A.B.D.'nin Oynadığı Roller" ve diğer gelişmeler için ayrıca bkz. J.C.Hurewitz, "Türk-Amerikan İlişkileri ve Atatürk", **Çağdaş Düşünce İşığında Atatürk**, İstanbul: **Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları**, 1983, s.499-507 ("Lozan'da Yapılan Antlaşma A.B.D. Sanatosu'nda Reddediliyor", bkz. **a.g.e.** s. 506; Bildirini: tam metni s.483-514.

¹⁴⁵ Keray, **a.g.e.** Takım: I, Cilt: I, Kısım: I.

¹⁴⁶ Meray, **a.g.e.** s.134-135.

Karadeniz’i bütün dünya denizlerine bağlayan Boğazların “barışta ve savaşta bütün ticaret gemilerinin, tam bir serbestlik içinde geçişini sağlayacak bir rejimin kurulmasını teklif ediyoruz” demiştir.

Bulgaristan Başdelegesi, gemilerin Boğazlardan serbestçe geçmelerini garanti altına almak için kurulacak uluslararası bir yönetime de, “adaletin gerektirdiği gibi eşitlik içinde” katılmayı istediklerini söyledi. Stamboulisky’e göre, “Bu dünya yolunu elinde tutanlara komşu bir devlet sıfatıyla, gelecekte uluslararası anlaşmazlıkları önleyecek ve Bulgaristan’ı her zaman, siyasal ve ekonomik her türlü engellerden kurtarabilecek bir rejimin kurulmasında kesin bir zorunluluk vardır”.

Özetle, Bulgaristan da, ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişinin tam serbestliğini istemekte, bu geçişi sağlayacak bir uluslararası yönetimin kurulmasını ve bu kurulda temsil edilmesinin gerekliliğini savunmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Lord Curzon, Lozan’da Bulgaristan’ı da Müttefikler’in “Açıklık İlkesi”ni benimsemeye ikna etmiş ve desteğini sağlamayı başarmıştır.

2.2.4.4. Romanya’nın Görüşleri

Romanya Baş delegesi M.Duca, Romanya’nın Boğazlar hakkındaki görüşlerini 4 Aralık 1922’de Lozan Konferansı’nda yaptığı konuşmada şöyle açıklamıştır¹⁴⁷:

Romanya’nın nüfusu On sekiz milyondur. Ekonomik hayatı tam bir gelişme içindedir. Büyük doğal kaynakları vardır. Açık denize yalnız bir çıkış yerleri bulunmaktadır: Bu denizin kapanması son derece önemlidir. Kendi ulusal egemenliği üzerinde her zaman titizlikle durmuş olan Romanya, öteki Devletlerin, kendi egemenliklerine saygı gösterilmesi için kaygı duymalarını anlayışla karşılamaktadır. Fakat bu kaygının, başka Devletlerin ulusal egemenliğini yaralayacak ölçülere vardırılmaması gerekir. Başka bir deyimle, Boğazlar, çıkarları Romanya’nın çıkarlarıyla çatışabilecek olan bir devletçe kapatılmamalıdır.

Büyük Devletlerin, uzun zamandan beri uluslararası bir serbestlik rejimi altına koymak gerektiğine hükmettikleri Tuna nehri de Karadeniz’e dökülmektedir. Bu uluslararası nehir, son varış noktasına -başka bir deyimle Boğazlara kadar serbest olmadıkça bu serbestliğin de gerçek bir anlamı kalmaz.

Romanya, **Boğazların hiçbir kısıtlama ve sınırlama olmaksızın savaş ve ticaret gemilerinin geçişine serbest olmaları zorunluluğuna inanmakta, Ege Denizi’nden**

---

¹⁴⁷ Bkz: Meray, a.g.e. s. 133-134.

Karadeniz’e kadar Boğazların kıyıları -“uzmanlarca saptanacak şartlarla Trakya sınırının askerlikten arındırılması için alınacak tedbirler de şüphesiz göz önünde tutularak”- askerlikten arındırılmasını istemektedir. Romanya, ayrıca, bir “Boğazlar Komisyonu”nun kurulmasını ve Karadeniz’in silahsızlandırılmasını teklif etmektedir.

2.2.4.5. Sırbistan’ın (Sırp-Hırvat Sloven) Görüşü

Sırbistan Baş delegesi M. Spalaikovitch, 6 Aralık 1922’de, özetle aşağıdaki görüşleri savunmuştur:

Tuna nehri, memleketimin içinden 700 kilometreyi aşan bir uzunlukta geçmektedir. Özellikle Batı Bosna, Srem, Bačka ve Banat bölgelerinin -ürünlerinin dışarıya gönderilmesinde, Tuna nehrinin başlıca kolu olan- Sava ile birlikte, Karadeniz’e doğru giden doğal bir ana yoldur. Bir zamanlar Avusturya-Macaristan “Boğazlar Sorunu” ile nasıl ilgilenmişse biz de, her şeyden önce ekonomik nedenlerin ve Devletler hukuku ilkelerinin yol göstericiliğinde, çalışmalara katılmaya hazırız.

Müttefiklerin önerilerinin kendi politikalarına ters düşmediğini söyleyen Sırbistan Heyeti, Türk ülkesinde yabancı askeri birliklerin bulunmasının, gelecekte kesin olarak yasaklanmasını istemekte ve Türkiye’nin egemenlik hakları ile bağdaşa bilen bir çözüm yolunun bulunabileceğine de inanmaktadır¹⁴⁸.

3. “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Hükümleri” Ve “Boğazlar Sözleşmesi”

Hakkında Bazı Düşünceler

Çalışmamızın II. Bölümünde belirttiğimiz gibi, Lozan Konferansı’nın ilk döneminde üzerinde anlaşmaya varılan en önemli konulardan biri “**Boğazlar Rejimidir**”. Sovyet Rusya’nın karşı çıkmasına rağmen İsmet Paşa, Boğazlarda milletlerarası bir denetimi ve yabancı gemilerin Boğazlardan serbestçe geçmesini ilke olarak kabul etti. “Boğazlar Rejimine İlişkin” oturumlara 4 Aralık 1922’de başlandı, uzun ve tartışmalı geçen görüşmeler sonunda Müttefikler Türk isteklerini kabul ettiler. Boğazlar sorunu ile ilgili son oturum 1 Şubat 1923 tarihinde yapıldı. 8 Mart 1923’de ise, İsmet Paşa, “Çağırın Devletler Dışişleri Bakanları”na gönderdiği “mektup” ile Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Tasarısı’nın Türkiye tarafından tümüyle kabul edildiğini bildirdi¹⁴⁹.

Lozan Sözleşmesi’nin ayrılmaz bir parçası da Lozan Antlaşması’nın “23. Maddesidir. “Boğazlar Rejimi Sözleşmesi” Lozan Antlaşması’nın ilgili devletlerce onaylandıktan sonra

¹⁴⁸ Bkz. Meray, **aynı eser**, s.150-151.

¹⁴⁹ Meray, Takım: I, Cilt: 4, s.20 ve s.45.

yürürlüğe girecektir. T.B.M.M Lozan Antlaşması'nı 23 Ağustos 1923 oturumunda 227 üyeden 213'ünün olumlu oyu ile onaylanmıştır¹⁵⁰.

Lozan, Antlaşması'nı Müttefik Devletler bir yıl geç onayladılar İsmet İnönü'nün deyimiyle “Ümitleri bu Muahedenin tatbik edilemeyeceğinde idi. Bu ümitleri hiç gerçekleşmedi.”¹⁵¹. T.B.M.M. Hükümeti, Lozan Antlaşması'nın onaylandığı gün (23 Ağustos 1923) İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki Müttefik donanması ve kuvvetlerinin derhal Türk topraklarını terk etmelerini istemiştir¹⁵². Müttefikler, 2 Ekim 1923'de İstanbul'u terk etmişler ve 6 Ekim 1923'de Türk Ordusu “Türk-İstanbul'a” girmiştir.

Bu genel açıklamalardan sonra, şimdi: 20 Temmuz 1936 tarihine kadar yürürlükte kalan “1923 Boğazlar Sözleşmesi'ni” incelemeye çalışacağız. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için; bu bölümü iki kısma ve alt başlıklara bölerek ele aldık. “Boğazlar Rejimi” hakkındaki bazı düşüncelerimizi de yeri geldikçe belirtmeyi uygun gördük.

3.1.Geçiş Serbestisine İlişkin Kurallar

Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar terimi içinde toplanan Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'nda (İstanbul Boğazı), denizinden ve havadan, **barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da, geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) serbestliği ilkesini** kabul ve ilan etmekte görüş birliğine varılmıştır¹⁵³. (Boğazlar Rejimine ilişkin olarak bugünkü tarihte yapılmış) olan bu sözleşme, taraflar bakımından, sanki bu Antlaşmanın içindeymiş gibi aynı güç ve değerde olacağı (Bkz.: Barış Antlaşması Madde: 23) belirtilerek, **“Açıklık İlkesi” -yabancı gemilerin boğazlardan serbestçe geçmesi ilke olarak- kabul edilmiştir.** (Bkz. Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme Madde I)

- I. Ticaret Gemileri ile Askeri Olmayan Uçakların Geçişi (2.Madde Ek'in hükümleri)
  - a. **Barış zamanında**, yabancı ticaret gemilerine gündüz ve gece tam geçiş serbestliği tanınmıştır. Sözleşme'de belirtilen yabancı gemiler bazı hizmetlere karşılık olanlar dışında hiçbir vergi ya da harç ödmeden, hiçbir işlem

¹⁵⁰ Bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideni**, Devre: 2, İçtima Senesi: I, Ankara: T.B.M.M. Matbaası, 1961 s. 286-291

¹⁵¹ İnönü, “Önsöz”, Meray, **a.g.e.** Takım: I, Cilt: I, Kitap: I s. VIII (Birleşik Amerika Lozan Antlaşması'nı onaylamadı).

¹⁵² Gönübol_Sar, **a.g.e.** s. 61.

¹⁵³ “Boğazlar Rejimi'ne İlişkin Sözleşme Metini” İçin bkz. Meray, **a.g.e.** Takım: II, Cilt: 2, s.54-69; Bu eserde ayrıca iki harita vardır ; “Boğazlar Rejimi” ile ilgili Lozan Antlaşması'nın 23. maddesi için bkz: Meray, **a.g.e.** s.28 (Barış antlaşması 143 Maddedir); “1923 Boğazlar sözleşmesi için bkz. **a.g.e.** s.140-151. Değerlendirmelerimizi yaparken, “Bibliyografya”da belirtilen eserlerden önemli ölçüde yararlanılmıştır.

olmaksızın geçebilecekti. “Uluslararası sağlık hükümleri dışında” Kılavuz almak isteğe bağlıdır.

- b. **Savaş zamanında Türkiye tarafsız kalırsa**, barış zamanında ticaret gemileri ve uçaklarının geçişine ilişkin kurallar uygulanacaktır.
- c. **Savaş zamanında, Türkiye savaştan bir Devletse**, tarafsız gemiler için tarafsız geçiş serbestisi düşmana yardım etmemek koşulu ile sınırlıdır. Türkiye, düşman gemilerine uluslararası hukukun kabul ettiği tedbirleri uygulama hakkına sahiptir.

Türkiye, düşman gemilerinin Boğazları kullanmalarını önlemek için gerekli göreceği her türlü tedbirleri almaya yetkili olacaktır. Bununla birlikte bu tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçişini önleyecek nitelikte olmayacaktır.

2. Savaş Gemileri ve Uçaklarının Geçiş (2. Madde Ek’in hükümleri)

- a. **Barış zamanında**, aşağıdaki kısıtlamalar içinde “bayrak ne olursa olsun” gece ve gündüz tam geçiş serbestliği tanınacaktı. Karadeniz’e kıyısı olmayan devletlerin Boğazlardan geçirebilecekleri en büyük kuvvet, geçiş esnasında Karadeniz’e kıyısı olan devletlerden en güçlü donanmaya sahip olan devletin (Rus donanmasının) azami gücünü aşamayacaktı. Bununla birlikte, Karadeniz’de kıyısı olmayan her devlete, her hangi bir zamanda her biri 10.000 tonu geçmeyecek üç gemiyi Karadeniz’e geçirebilme imkânı tanınmıştır.

Boğazlardan geçen gemilerin sayısı yüzünden Türkiye’ye hiç bir şekilde hiç bir sorumluluk düşmeyecektir.

- b. **Savaş zamanında Türkiye tarafsızsa**, barış zamanında aynı sınırlamalarla tam geçiş serbestisi rejimi uygulanacaktır. Türkiye ile barış halinde olan devletlerin denizaltıları Boğazlardan ancak su yüzünden geçebileceklerdi. Boğazlardan transit olarak geçen savaş gemileri “mücbir sebepler” dışında Boğazlarda duramayacaklardı. Muharip savaş gemileri ve uçakları Boğazlarda düşmanca herhangi bir davranışta bulunmaları yasak olacaktı.
- c. **Savaş zamanında, Türkiye savaştan bir devletse**, tarafsız devletlerin savaş gemileri ve uçakları düşmana yardım etmemek koşuluyla Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdi. Düşman gemilerinin Boğazlardan geçişini önlemek üzere -

tarafsız gemilerle uçakların geçiş serbestiliğine zarar vermeyecek- her tedbiri alabilecekti.

“**Lozan Boğazlar Sözleşmesi**” ile savaş gemilerinin geçiş süreleri sınırlandırılmış, Boğazlar ve Karadeniz limanlarında durmak belli esaslara bağlanmıştı. Örneğin, savaş gemileri, geçişleri için gerekli olan zamandan daha uzun bir süre Boğazlar’da durmayacaklardı. Türkiye ve Karadeniz’e kıyısı olan Devletlerin limanlarına ve hava alanlarına ilişkin kuralları koyma hakkına “Boğazlar Sözleşmesi Rejimi” ile ilgili hükümler “halel vermez”.

Sağlık bakımından da korumaya ilişkin özel hükümler kabul edilerek, geçiş esnasında gemilerin uluslararası sağlık kurallarının gereklerini yerine getirmek zorunda olacakları belirtilmiştir.

Anlaşılaçağı üzere bu hükümler, barış ve savaş durumlarında bütün ticaret ve savaş gemileri lehine –Türkiye’nin savaştığı devlet değilse ya da Türkiye’nin düşmanına yardım etmiyorsa, tarafsız ise- geçme serbestisini kabul ediyor ve Türk egemenliğini sınırlıyordu.

İstanbul’a ya da başka Türk bölgelerine karşı yönelecek saldırıları önlemek amacıyla ise, geçme serbestisine bazı sınırlamaların getirildiğini de söyleyebiliriz. Bu sınırlamalar ile Karadeniz’e kıyısı olan devletlerle, bu denizde kıyısı olmayan her bir devletin deniz kuvvetleri arasında adil bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Savaş gemilerine ve uçaklarına Karadeniz’e geçme serbestisinin tanınması ile Sovyet Rusya’nın güney kıyılarının tehdit edebilme hakkını kazanan Avrupa Devletleri, aynı zamanda da Karadeniz’in bir Rus gölü olmasına engel olmayı amaçlamışlardır.

3.2. Askerlikten Arındırma (Bkz: I, Harita 2)

Geçiş Serbestisi ilkesinin uygulanması için düşünülen ilk tedbirdir:

Boğazlar Sözleşmesi’nin 3. maddesinde belirtilen ve ayrıntıları 4. maddeden 9. maddeye kadar olan maddelerde yer alan tedbirler; “Boğazların sularına, kıyılarına Boğazlarda bulunan ya da Boğazlara yakın adalara da uygulanacaktır.” Bu maddelerde yer alan hükümlere göre:

- (1) Çanakkale ve Karadeniz Boğazları’nın sahilden itibaren 15-20 kilometrelik bir kısmı;
- (2) Emir-Ali Adası dışında bütün Marmara Denizi adaları;
- (3) Ege Denizi’nde Semadirek (Somandirek, Samothrace), Limni (Lemnos), İmroz (İmbros), Bozcaada (Tenedos) ve Tavşan Adaları (Îles aux Lapins) bölgeleri ve adaları “gayri askeri” hale getirilecektir.

Anlaşılacağı üzere Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın her iki kıyıları, "Marmara Adaları" ve Çanakkale giriş noktasındaki "Türk ve Yunana Adaları" askerden arındırılmıştır. Bu tedbirler, Lozan'da İsmet Paşa'nın da sık sık dile getirdiği gibi, Türkiye'nin Başkenti'nin ve Türk topraklarının savunmasını önleyici niteliktedir.

Marmara Kıyıları da "tecrit rejimi" kapsamına alınmıştır. Ancak Sözleşme'nin 8. maddesi ile İstanbul (Stamboul), Beyoğlu, Galata, Adalar ve bitişik dolaylarını kapsamak üzere İstanbul ile çevresinde, Başkent'in ihtiyaçlarını karşılamak üzere **en çok 12.000 kişilik** bir garnizon; İstanbul'da bir tersane ve bir deniz üstü bulundurulabilecektir.

Türkiye ve Yunanistan, askersizleştirilmiş bölgeler ve adalarda her türlü gözetleme, telgraf ve telefon, aydınlatma araçları haberleşme sistemini kurmakta serbest olacaklardır. Yunanistan, askersizleştirilmiş olan "Yunan Adaları"nın karasularından donanmasını geçirebilecek ancak bu suları Türkiye'ye karşı harekât üssü kılarak ya da bu amaçla deniz veya kara yığınağı için kullanamayacaktır (Bkz.: Madde 6).

Savaş çıktığı zaman Türkiye ya da Yunanistan savaşan Devlet haklarını kullanarak, yukarıda ön görülen askerlikten arındırma durumunda değişiklik yapacak olursa, barış ile birlikte, iş bu sözleşmede öngörülen rejimi yeniden yürürlüğe koymakla yükümlü olacaklardır. (Bkz.:Madde 9)¹⁵⁴.

3.3. "Milletlerarası Boğazlar Komisyonu" Ve Görevleri

"1923 Boğazlar Sözleşmesi"nin 10. Maddesi bir "Milletlerarası Komisyon"un kurulacağına ve bu Komisyon'un "Boğazlar Komisyonu" (Commission des Detroits) adını alacağını hükme bağlamıştır. Sözleşme'nin 11. Maddeden 17. Maddeye kadar olan Maddeleri, sözü edilen bu Komisyon'un kurulması ve görevleri ile ilgilidir.

Boğazlar Komisyonu, Boğazlardan geçecek yabancı gemilere nezaret etmek üzere, bir Türk temsilcisinin başkanlığında, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri temsilcilerinden kurulu olacaktır. Birleşik Amerika bu sözleşmeye katılırsa, Komisyon'da bir temsilci buldurmaya hakkı olacaktır. Karadeniz'de kıyısı olan ve yukarıda adı geçmeyen öteki bağımsız Devletler'e de bu hak tanınmıştır (Bkz: Madde: 12).

---

¹⁵⁴ Ankara'nın Başkent yapılmasında etkili olan nedenlerden birisi de "1923 Boğazlar Rejimi" ve özellikle de "askerlikten arındırma" ile ilgili tedbirlerin olduğunu söyleyebiliriz.

Komasyon, yetkilerini Boğazların suları üzerinde kullanacaktır (Madde 11). Lozan görüşmeleri sırasında, Türkiye'nin ısrarları üzerine Komasyon'un yetkileri oldukça sınırlandırılmış, savaş gemilerinin ve askeri uçakların geçişine ilişkin hükümlerin gereği gibi uygulanıp uygulanmadığına bakmakla görevli olacağı (Madde: 14) kabul edilmiştir.

Boğazlar Komasyon'u, görevini Milletler Cemiyeti'nin koruyuculuğu altında yapacak ve her yıl Cemiyete çalışmalarını gösteren bir rapor verecektir (Bkz.:Madde : 15).

Komasyon'un her türlü masrafları, temsilci bulunduran Hükümetler tarafından karşılanacaktır (Bkz: Madde: 13). Komasyon, görevinin yerine getirilmesi için gereken yönetmelikleri yapmaya yetkili olacaktır (Madde: 16).

3.4. Milletlerarası Yaptırımlar Ve Garantiler

Boğazlar Sözleşmesi'nin 17.Maddesi ile işbu Sözleşmesi'nin hükümleri, Türkiye'nin, Türk sularında donanmasını serbestçe dolaştırma hakkına hanel vermeyeceği (Madde:17) belirtilmiştir. Türkiye'nin güvenliği aleyhine Sözleşme'de yer alan hükümleri denkleştirmeye ya da azaltmaya ilişkin garantiler ise 18.Madde ile tespit edilmiştir.

“Boğazların ve Boğazlara komşu bölgelerin askerlikten arındırılmasının, Türkiye için, askerlik açısından haklı gösterilmez bir tehlike yaratmasının ve savaş eylemlerinin Boğazların serbestliğini ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenlik ve asayişini tehlikeye düşürmemesini isteyen Bağlı Yüksek Taraflar, aşağıdaki hükümler üzerinde anlaşmaya varmışlardır”:

“Geçiş serbestliğine ilişkin hükümler bir aykırılık işlenirse ya da beklenmez bir saldırı ve savaş eylemleri yüzünden, gemilerin gidiş-geliş serbestliği ya da askerlikten arındırılmış bölgelerin güvenliği tehlikeye düşecek olursa, Bağlı Yüksek Taraflar ve her halde Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya bu konuda Milletler Cemiyeti'nin kararlaştıracağı bütün tedbirlere başvurarak, bu eylemleri elbirliğiyle önleyeceklerdir”.

Yaptırımlara neden olan hareketler sona erer ermez, Sözleşme hükümleriyle düzenlenen "Boğazlar Statüsü" yeniden kesinlikle uygulanacaktır.

Boğazlar Sözleşmesi'nin 19. ve 20. maddelerindeki hükümler ise Sözleşme'yi henüz imzalamamış Devletlerin bu sözleşme'ye katılmaları için gösterilecek çabalar ve onaylanması ile ilgili hükümleri kapsamaktadır.

Sözleşme onaylandıktan sonra yürürlüğe girecektir. Boğazlar Sözleşmesi'nin süresi hakkında hiçbir sınırlama konmamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, İngiltere başta olmak üzere Müttefikler Boğazlarda "Açıklık İlkesi"ni bu sözleşme ile Türkiye'ye ve karşı çıkmasına rağmen sonunda Sovyet Rusya'ya kabul ettirmişlerdir. Lozan'da Türkiye, geçiş serbestisine karşı çıkmamıştır. Türkiye, egemenlik haklarını bütün Türk yurdunda -Karadeniz ve hava sahasında- kullanmasını sınırlandıran hükümlerin bu Sözleşme 'de yer almaması için çaba harcamıştır.

"Askerlikten arındırma" ve Boğazlar Komisyonu'nun görev ve yetkileri gibi konularda Müttefik tekliflerini kabul ettirmekte direnmiştir. Türkiye, Sözleşme 'de ülke güvenliği aleyhine hükümler taşıyan zararları bir ölçüde de olsa giderecek garantilerin ve yaptırımların kabul edilmesini sağlamıştır. Boğazlar Komisyonu'nun görevlerinin Türkiye lehine sınırlandırılması da Türk Heyeti'nin ısrarları üzerine kabul edilmiştir.

Ancak, "Boğazlar Sözleşmesi" hükümlerinin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere; topraklarının bir kısmını savunabilme hakkı Türkiye'nin elinden alınmıştır. Buna karşılık, bu toprakların güvenliğinin sağlanması için etkili bir garanti de sağlanmamıştır. Çünkü söz konusu garantinin işlerlik kazanması için, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin oybirliği ilkesi aranmıştır. Böyle bir kararın Türkiye lehine oybirliği ile alınması çok kuşkuludur ve bu nedenle de etkili bir garanti sayılamaz. 21 Ağustos 1923'te, Lozan Antlaşması ile ilgili görüşlerini açıklayan Tekirdağ Milletvekili Faik Bey, 'Boğazlar Sözleşmesi' hakkında şunları söylemiştir¹⁵⁵:

'Boğazlar Mukavelesi'ne vaz'edilen kayıt Edirne vilayetinin, İstanbul'un ve belki Anadolu'nun müdafaasını işkâl ve tehdit edecek mahiyettedir'.

Gerçekten de Lozan'da, Türk Baştemsilcisi İsmet Paşa'nın da belirttiği gibi, Boğazların şu veya bu şekilde kullanılması ve savunulması konusunda yapılan şikâyetler hiçbir suretle bu su yollarının Türklerin elinde bulunmasına değil, ancak Boğazlar hakkında düzenlenen Milletlerarası statülerin kusurlarına bağlanabilir¹⁵⁶.

¹⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, İctima: 7, Celse: 3, Ankara, TBMM Matbaası, 1961, s.239.

¹⁵⁶ Feridun Cemal Erkin, a.g.e. s.61-62.

Sonuç

İstanbul ve Çanakkale Boğazları dünyanın en önemli deniz yollarından biridir. “Türk Boğazları”, tarihini her döneminde milletlerarası ilişkilerin odak noktalarından birini oluşturmuştur. Jeopolitik ve Jeostratejik bakımdan önemini her zaman korumuş olan bu su yolları, bölgede ve Akdeniz’de siyasi, ekonomik ve stratejik çıkarlar elde etmek isteyen Avrupa Devletleri’ni sıkça Türkiye’nin karşısına çıkarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun yükselme döneminde ne “Boğazlar Sorunu” ne de “Doğu Sorunu” diye sorunlar vardı. Bu devrede Osmanlı İmparatorluğu’nun kesin egemenliği sonucu, “Boğazlar Rejimi” tek taraflı işlemlerle düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti, çeşitli nedenlerle gücünü yitirmeye başlayınca, başta “Türk Boğazları” olmak üzere, Osmanlı Devleti topraklarını ele geçirme düşüncesi de Avrupalı büyük devletlerce ortaya atılmıştır.

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli alanları, büyük devletler arasındaki mücadelelere konu olmuştur. Bu alanlardan birisi de “Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus Mücadelesi”dir. İngiltere, Rusya’nın Boğazlardan Akdeniz’e inmesini önlemek için, 1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşı’na kadar Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumaya çalıştı. Bu tarihten sonra bu politikasını terk eden İngiltere, Osmanlı Devleti’nin Boğazları istediği devletin savaş gemilerine açmaya ve kapamaya tek başına yetkili olmasından da rahatsızlık duymaya başladı. Rusya, İstanbul ve Boğazları ele geçirmeye çalışırken; İngiltere de İngiliz ekonomik çıkarlarını korumak –Hindistan yolunu güvenceye almak– için, “Kapalılık İlkesi”nin Türk Boğazlarında uygulanmasını için çalışıyordu. Buna karşın; çeşitli ikili anlaşmalara konu olan “Boğazlar Rejimi”, 1841 tarihine kadar Osmanlı Devleti’nin yetkisinde kaldı.

13 Temmuz 1841’de bütün Avrupa Devletlerinin imzaladığı “Akdeniz ve Karadeniz Boğazları Hakkında Londra Sözleşmesi” Boğazların hukuki rejimini düzenleyen ilk çok taraflı antlaşmadır. 1841 Boğazlar Sözleşmesi’ne göre, Osmanlı Devleti barış zamanında, hiçbir yabancı savaş gemisini Boğazlardan geçirmeme yükümlülüğü altına giriyordu. Avrupa Devletleri ise “Kapalılık Kuralı”na uymayı kabul ediyorlardı. Osmanlı Devleti, savaşa girerse, Boğazları istediğine açıp-kapama hakkına sahip olacaktı. Böylece, Rusya, Osmanlı Devleti’nin zayıf durumundan yararlanarak, Boğazlar konusundaki emellerini gerçekleştirmek imkânını kaybediyor; İngiltere ise, bu Sözleşme ile Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçerek Akdeniz’e çıkmasını önlemiş oluyordu. 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile düzenlenen bu statü, Lozan’da 1923’de imzalanan “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme”ye kadar devam etti.

"Türk Boğazları", I. Dünya Savaşı'ndan önceki tarihlerde önemli bir mücadele alanını oluşturdu. Lozan Konferansı'nda ise, Boğazların gelecekteki rejiminin tespit edilmesi sorunu, uzun ve çok sert tartışmalara neden oldu.

Lozan Konferansı'nda Türkiye ile Müttefikler arasında genel barış görüşmeleri yapılırken Boğazların rejimini tespit eden bir Boğazlar Sözleşmesi hazırlanmıştı. Lozan'da ilk günden başlayarak "Boğazlar Rejimi"ile ilgili şu üç görüş tartışılmıştır:

1. Türk Görüşü: İstanbul ve Marmara'nın güvenliğini tehlikeye düşürmemek, askerlikten arındırma ve "Boğazlar Komisyonu" denetiminden vazgeçilmek koşuluyla geçiş serbestisi;

2. Müttefiklerin Görüşü: Geçiş serbestisinin sağlanması, Boğazlar ve yakın çevresinin askerden arındırılması ve Milletlerarası bir Boğazlar Komisyonu'nun denetimi.

3. Sovyet Rusya'nın Görüşü: Milletlerarası denetime karşı, Türk egemenliğinde, savaş gemilerine ve askeri uçaklara kapalılık.

Görüldüğü gibi, İngiltere ve Rusya Lozan'da, Boğazlar rejimine ilişkin önceki görüşlerinin tam tersini savunmuşlardır. İngiltere başta olmak üzere Müttefikleri "açıklık ilkesi"ni; Sovyet Rusya ise, Çarlık Rusya'sının Akdeniz'e çıkma politikasını terk etmiş görünerek, Boğazların kapalı tutulmasını savunmuştur.

Sovyet Rusya Lozan'da "Boğazları; ele geçirebilecek gücü olmadığı zamanlar, Türklere bırakmayı seçmiş olan Çar Politikası"na uygun bir davranış sergiliyordu.

Boğazlar Rejiminde "kapalılık ilkesi"nin benimsenmesi demek, Karadeniz'e Avrupalı büyük devletlerin savaş gemileri ve uçaklarının girememesi demektir. Böyle bir durum, Sovyet Rusya'ya ya Karadeniz'i bir iç denizi haline sokmak fırsatını ya da hiç değilse bu denizdeki Sovyet hinterlandının tehdit edilmesini önlemek gibi iki önemli kazanç sağlayabilirdi. İngiltere ve Müttefikleri ise, Karadeniz'de Sovyet Rusya'yı gözaltında bulundurmamayı ve bu denize kıyısı olan ülkelerle yapacakları ticareti güvence altına almak için "açıklık ilkesi"ni çözüm yolu olarak görüyorlardı.

İngiltere Lozan'da, Müttefiklerin birliğini sağlayarak ve Türkiye ile öteki Balkan Devletleri'nin onayını alarak, Rusya'nın muhalefetine rağmen, kendilerinin istedikleri Boğazlar Rejimini ilgili tüm Devletlere kabul ettirdi.

Türkiye, İngiltere ve Müttefiklerin Boğazların açık olmasında ısrar ettiklerini görüyor, askerden arındırma ve Boğazlar Komisyonu'nun yetkilerinin Türkiye lehine belirlenmesi için karşı tekliflerde bulunuyor, askerden arındırılmış bölgelerin güvenliğinin sağlanması için garantiler istiyordu. Müttefiklerin bu konularda bazı ödünler vermelerini de sağlayan “Türk Heyeti”, “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşmeyi”; benimsemeksizin barış yapmanın mümkün olamayacağını anladığından, kabul ediyordu.

Birinci Dönem Lozan Konferansı'nda, iki tarafın anlaşmaya varabildikleri en önemli konulardan biri “Boğazlar Sorunu” idi. Müttefikler, Türk isteklerini kısmen kabul etmişlerdi.

Boğazlar Rejimine ilişkin Sözleşme hakkında daha önce geniş olarak açıklamalarda bulunuldu. Bu nedenle, biz burada bu Sözleşme ile ilgili bazı özellikleri açıklamakla yetineceğiz:

1923 Boğazlar Sözleşmesi'nin “yabancı gemilerin Boğazlardan geçmesi ile ilgili hükümleri” genel olarak Misak-ı Milli esaslarına uygundur. Bir taraftan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya; Sovyetler Birliği; diğer yandan Türkiye tarafından imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'ne, Türkiye'nin muhalefetine rağmen, Boğazların silahtan arındırılması ile ilgili hükümler de konmuştur. Ayrıca, bu Sözleşme ile, yabancı gemilerin geçiş serbestisini denetlemek için kurulan “Boğazlar Komisyonu” da Türkiye'nin egemenliğini sınırlıyordu. Türkiye, ilgili devletlerce verilen teminatların yetersiz olduğunu da biliyordu. Fakat savaş durumuna kesin bir son vermek için sözleşmeyi imzalamaktan başka bir çözüm yolu olmadığını da farkındaydı.

Bize göre, Lozan'da Türk Delegeleri mümkün olanı yapmış ve mümkün olanı elde etmişlerdir. Lozan Barış Antlaşması ile diplomaside mümkün olanın yapılmadığını, bağımsız bir Türk Devleti için gerekli olanın elde edilmediğini ileri sürenlere, o tarihte dünyanın ve Türkiye'nin içinde bulunduğu maddi ve manevi şartları göz önünde bulundurarak bir kez daha dikkatlice incelemelerini öneririz.

Bununla birlikte, Lozan Antlaşması'nı ve Boğazlar Sözleşmesi'ni şu veya bu şekilde eleştirmek, bilimsel düşünce esas alındığı sürece mümkündür ve yapılması gerekir. Lozan Antlaşması ile Türk Devleti'nin millet esasına dayalı “üniter” ve milli bir devlet olduğu, milletlerarası platformda resmi olarak onaylanmıştır. Konumuz ile ilgili olarak Lozan Antlaşması ile “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme” hükümlerinden hareketle, Boğazlar Sorunu, “1936 Montreux Sözleşmesi” ile lehimize çözümlenebilmiştir.

Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye için sonuç değil, yeni bir başlangıç olduğu benimsenmeli, bu antlaşmanın o günkü siyasi dengelere göre hazırlanmış ve imzalanmış olduğu unutulmamalı, bu güç dengelerinin ve siyasi şartların değişmesi durumunda tarafların antlaşma hükümlerine uygun hareket etmeyebileceklerini de göz önünde bulundurmalıyız.

KAYNAKÇA

AKÇURA, Yusuf; **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (18. ve 19. Asırlarda)**, Ankara, 1985.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara: TTK Yay. 1988.

ARMAOĞLU, Fahir; **Siyasi Tarih (1789-1914)**, Ankara, SBF Yayınları

-----; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Ankara: T.İş Bankası Yay., 1984.

-----; "Lozan Konferansı ve Birleşik Amerika", **11. Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetleri**, Ankara, 1990.

ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt:1, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)**, (Toplayan: Nimet Arsan), 2. Baskı, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay.: 1, 1961.

ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL ;**Nutuk, Cilt:3, Vesikalar**, İstanbul, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., 1960.

ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL; **Nutuk (Söylev) Cilt:2**, Ankara, 1981.

ATAY, Falih Rıfkı; **Atatürk'ün Hatıraları (1914-1918)**, Ankara, 1965.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt:3, Kısım:2,3 ve 4**, Ankara, 1955.

-----; **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Ankara: TTK Yay., 1973, 181 s.

BİLGE, A. Suat; **Milletlerarası Politika**, Ankara, SBF Yay., 1966.

BİLSEL, M. Cemil; **Lozan**, Cilt:2, İstanbul, 1933, Cilt:1-2.

-----; **Devletlerarasında Antlaşmalar, Üçüncü Kitap**, İstanbul: İÜ Yay., 1936.

DIŞİLERİ BAKANLIĞI; Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Kurtuluş Savaşımız (1919- 1922)**, Ankara, 1973.

-----; Araştırma ve Siyaset Genel Müd., **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: LOZAN (1919-1923)**, Ankara, 1981.

ERİM, Nihat; **Uluslararası Hukuk ve Siyaset Tarihi Metinleri**, Cilt:1, Ankara: (TTK Basımevi), A.Ü. Hukuk Fak. Yay. 1953.

ERKİN, Feridun Cemal; **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968.

GENELKURMAY ASKERİ TARİH VE STRATEJİK ETÜT BAŞKANLIĞI: **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri ve Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik 10. Cilt**, Ankara, 1985.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI: Harp Tarihi Dairesi; **Türk İstiklal Harbi**, Cilt:2, Kısım:6, Kitap:4, Ankara, 1969.

GOLOĞLU, Mahmut; **Erzurum Kongresi, Birinci Kitap**, Ankara, 1968.

GÖNLÜBOL, Mehmet- Cem Sar; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1939) yılları**, Ankara. SBF Yay. 1974.

HUREWITZ, J.C; “Türk Amerikan İlişkileri ve Atatürk”, **Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk**, İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yay., 1983.

İLKİN, Selim; “1922-1923 yılları Türkiye’inde bir yabancı sermaye girişimi: Chester Demiryolu Projesi”, **Bildiriler ve Tartışmalar, T. İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, (17-22 Mayıs 1981), Ankara, 1984.

İNÖNÜ, İsmet; “Önsöz”, Seha L. Meray (Çeviren), **Lozan Konferansı: Tutanaklar- Belgeler, Takım:1, Cilt:1, Kitap:1**, Ankara, SBF Yay., 1969, Ss.5-9.

-----; “İstiklal Savaşı ve Lozan”, **Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, Seminere Sunulan Bildiriler**, Ss.1-29. Ankara: TTK Yay., 1975.

-----; **Hatıralar, 2. Kitap**, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1987.

KARACAN, Ali Naci; **Lozan**, (İsmet Paşa ve Lozan), İstanbul: Milliyet Yay., 1971.

KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI: YALÇIN, Bekir Sıtkı-GÖNÜLAL, İsmet; **Atatürk İnkılabı: Kanunlar- Kararlar- Tamimler-Bildiriler-Belgeler (Gerekçe ve Tutanaklarıyla)**, Ankara, 1984.

-----; **Atatürk’ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923**, C.1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1981.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Seha L. Meray’a Armağan**, C.2, Ankara, 1982.

----- ; **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara: SBF Yay., 1978, 350 s.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara, 1984.

MERAM, Ali Kemal; **Türk- Rus İlişkileri Tarihi**, İstanbul, 1969.

MERAY, Seha L. (Çeviren); **Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler)**, Takım:1, C.1, Kitap:1, Ankara, SBF Yay. 1969.

; **Lozan Barış...** Takım:1, C.1, Kitap:2, Ankara; SBF Yay., 1970.

; **Lozan Barış...** Takım:1, C.4, Ankara: SBF Yay., 1972.

; **Lozan Barış...** Takım:2, C.1, Kitap:2, Ankara: SBF Yay., 1973.

; **Lozan Barış...** , Takım:2, C.2, Ankara: SBF Yay., 1973.

MISIRLIOĞLU, Kadir; **Lozan, Zafer mi Hezimet mi?**, İstanbul, Sebit Yay., C.2, 1973 (İkinci Cildin Birinci Basımı: Maddi Kayıplar).

NUR, Rıza; **Hayat ve Hatıralarım**, C.3, İstanbul, 1968.

PARLA, Reha; **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri: Lozan-Montrö**, Lefkoşe, 1937.

PAZARCI, Hüseyin; **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Ankara, 1985 (1. Kitap).

SONYEL, Salahi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika 2**, Ankara, TTK Yay., 1986.

SOYSAL, İsmail; **Tarihçileri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.1 (1920-1945)**, Ankara, 1983.

ŞİMŞİR, Bilal; **Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, C.1, (1922-1924)**, Ankara, TTK Yay.,

TBMM: **TBMM Zabıt Ceridelerisi**, Devre:2, İçtima Senesi:1, Ankara, TBMM Matbaası, 1961.

T.T. TETKİK CEMİYETİ: **Tarih 4: Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, 1934.

TUKİN, Cemal; **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul. İÜ Yay., 1947, s.379.

ÜLMAN, Haluk; **Birinci Dünya Savaşı'nda Giden (ve Savaş)**, Ankara, SBF Yay., 1973, 275s.

YAVUZ, Ahmet (Derleyen); **Lozan Barış Konferansı Tutanakları**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yay. 1969.